

“Allengs wordt de spruyt een boom” (I)¹, De Stellenbossche studentenvereniging “Ons Spreekuur” (1895-1919) en de taalkwestie

Ingrid Glorie

In 1918, E.C. Pienaar complained about the conservatism of the professors who had shaped his ideas on language while he was a student in Stellenbosch. Elsewhere in South Africa, Afrikaans was readily accepted. But at Stellenbosch the academic leadership stuck to “High Dutch”. In this essay, the gradual acceptance of Afrikaans instead of Dutch is illustrated using the archives of “Ons Spreekuur”, a reading and debating society founded by prof. W.J. Viljoen, one of the champions of the Dutch language in South Africa. Amongst other student organisations, “Ons Spreekuur” served as breeding ground for the future political, religious and cultural leadership of the Afrikaner community.

1. Literaire vadermoord: E.C. Pienaar rekent af met W.J. Viljoen

Op 22 december 1918 meldt E.C. Pienaar in een brief aan zijn vriend A.D. Keet dat hij het eerste hoofdstuk van zijn proefschrift af heeft. Pienaar bevindt zich dan in Utrecht, waar hij onder leiding van professor C.G.N. de Vooyt werkt aan een dissertatie over taal en poëzie van de Tweede Afrikaanse Taalbeweging. “Ik het woensdag geslaan met die eselskakebeen onder die filistijne oftewel ‘verroeste remskoene’ in ons ou land,” schrijft hij aan Keet, die in Amsterdam medicijnen studeert, “en mij pennevrug sal seker heelwat stof opjaag. My eie proffe van Stellenbosch word ongenadig getakel, want hulle het mij so verknoei, dat ik nou op mij ou dag met griese hare mij verlore jeug in papegaailand moet betreur!”²

Pienaar was tussen 1905 en 1907 student aan het Victoria Kollege te Stellenbosch. Na enkele jaren in het middelbaar onderwijs te hebben gewerkt keerde hij in 1911 naar Stellenbosch terug als lector “Hollands” (lees: Nederlands). Vanuit die positie vertrok hij in 1914 voor verdere studie naar Nederland. In 1916 behaalde hij zijn kandidaatsexamen aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam en in 1918 zijn doktoraalexamen aan de Universiteit van Utrecht. Als hij in 1918, in zijn brief aan Keet, verwijst naar “my eie proffe van Stellenbosch”, dan zal hij hiermee waarschijnlijk in de eerste plaats de hoogleraren uit zijn studententijd bedoeld hebben; daarnaast kan hij echter ook gedacht hebben aan de hoogleraren met wie hij te maken kreeg in zijn tijd als jonge lector te Stellenbosch. Pienaar verzekert Keet dat hij geprobeerd heeft om de “kwetsende betoogstijl” van het tijdschrift *Ons Moedertaal* te vermijden;³ de trant van zijn beschouwing moest juist “sakelik en nugter” zijn. Maar, waarschuwt hij, het is niet ondenkbaar dat er hier en daar toch wat sarcasme of ironie in zijn woorden doorklinkt, “want dis nou eenmaal vir vlees en bloed onmoontlik bij soveel wanbegrip en leke-vooroordeel”.⁴

Anders dan Pienaars strijdlustige taal in zijn brief aan Keet doet verwachten, komen

de Stellenbossche hoogleraren er in zijn proefschrift, dat in 1919 in druk verschijnt,⁵ nog redelijk goed vanaf. Drie namen die herhaaldelijk terugkeren, zijn die van P.G.J. de Vos, hoogleraar Dogmatiek en Oude Testament aan de Kweekschool (1883-1919) en tevens voorzitter van de Taalbond (1890-1910), J.I. Marais, hoogleraar Natuurlijke Godgeleerdheid en Wijsbegeerte aan de Kweekschool (1877-1919), en professor W.J. Viljoen, hoogleraar Moderne Talen en Geschiedenis aan het Victoria Kollege (1895-1910). Interessant is vooral wat Pienaar schrijft over Viljoen. Deze was namelijk tevens oprichter van “Ons Spreekuur”, een studentenvereniging waar Pienaar zowel als student én later, toen hij lector was geworden, actief bij betrokken was geweest.⁶

Het blijkt dat Pienaar een scherp oog had voor de onhoudbare positie waarin Viljoen door de snelle opmars van het Afrikaans was beland. Hij laat zien dat Viljoen zich al in zijn eigen proefschrift, *Beiträge zur Geschichte der Cap-Holländischen Sprache* (1896), vóór het Afrikaans als schrijftaal had uitgesproken. Maar tien jaar later stelde diezelfde Viljoen in een lezing getiteld “Wat is nu eigenlijk onze Taal?” dat een keuze vóór het Afrikaans zou betekenen dat de Afrikaners er in “taalbeschaving” op achteruit zouden gaan. “’t Is een beweging naar achteren,” verklaarde Viljoen in 1906, “een dalen tot het peil van het minder ontwikkelde deel van het volk, dat wij, juist door middel van verbeterd onderwijs in het Hollands, tot meerdere beschaving (...) moeten trachten te brengen.” (Pienaar, 1919: 38) In zijn proefschrift verbaast Pienaar zich erover dat Viljoen zijn vroegere standpunt heeft herzien en tien jaar later precies het tegenovergestelde beweerde: “(In) hierdie geval hoef daar vir geen oomblik die minste twyfel te bestaan nie, wie van die twee nader aan die waarheid was: die promovendus van 1896 of die professor van 1906.” (Pienaar, 1919: 39)

Het beeld dat uit Pienars proefschrift naar voren komt, is dat van een groep academici die in eigen kring groot gezag genoten, maar die nauwelijks door hadden hóc snel en onherroepelijk de wereld daarbuiten bezig was te veranderen. Hoe meer het Afrikaans terrein won, des te hardnekkiger en irrationeler hielden zij vast aan hun keuze voor het “Hoog-Hollands”. Deze representatie van het recente verleden biedt Pienaar gelegenheid om Viljoen en andere vertegenwoordigers van de Hollandse Beweging als vijand af te schilderen, wat het optreden van de voorvechters voor het Afrikaans en hun uiteindelijke zege des te heroïscher laat overkomen. Deze beeldvorming, waaraan een onmiskenbaar *wij vs. zij*-denken ten grondslag ligt, diende zelf ook weer als een middel in de voortgaande strijd voor versterking van de positie van het Afrikaans.

Woede en frustratie, dat zijn de emoties die overheersen in Pienars brief aan Keet, wanneer hij herinneringen ophaalt aan zijn Stellenbossche leermeesters. Uit een autobiografische schets uit 1947 wordt duidelijk dat Pienaar, ingekapseld binnen de invloedssfeer van Viljoen en zijn Hollandse Beweging, aanvankelijk niet wist wát hij van de nieuwe Afrikaanse taalbeweging moest denken:

My studiejaar op Stellenbosch het saamgeval met die eerste aktiewe propaganda vir Afrikaans van die destyds so geesdriftige A.T.Viste onder leiding van Jannie de Waal, waarby ek egter aanvanklik meer

neutrale toeskouer as oortuigde deelnemer was. My hartgrondige bekering tot die Afrikaanse taalsaak het eers gekom na kennismaking met Celliers, Totius en Leipoldt se eerste digbundels. (...) Toe het ook die voorneme ontstaan om in Holland verder te gaan studeer en my doktorsale proefschrift aan die bevordering van die Afrikaanse volk- en taalsaak te wy.⁷

De verwijzing naar de eerste dichtbundels van Celliers, Totius en Leipoldt situeert Pienaars “bekering” in de jaren 1908-1911, dus na voltooiing van zijn BA-studie in Stellenbosch. Pienaars proefschrift kan, waar hij in debat treedt met zijn Stellenbossche “proffe” en hun bezwaren tegen het Afrikaans met schijnbaar objectief-wetenschappelijke argumenten van tafel veegt, worden opgevat als een vorm van intellectuele vadermoord. Misschien hielp het feit dat hij dit proefschrift in Nederland schreef, op veilige afstand van het strijdtoneel, en De Vooys, zijn promotor, op geen enkele manier bij de controverse, Nederlands of Afrikaans, betrokken was, Pienaar ook om zich van hun invloed te bevrijden en zijn eigen weg te kiezen.

Wat Pienaars afrekening met de grote mannen uit zijn studententijd vooral duidelijk maakt, is dat het in de eerste tien, vijftien jaar van de twintigste eeuw voor velen nog bepaald geen uitgemaakte zaak was dat het Afrikaans het Nederlands op alle terreinen van het sociale en culturele leven zou gaan vervangen, of op welke termijn dit zou gebeuren. Dát het Afrikaans als winnaar uit de bus zou komen, is iets wat pas achteraf met zekerheid kon worden vastgesteld. Tót het zover was, betekenden al die propagandistische affirmaties dat het Afrikaans de plaats van het Nederlands zou gaan innemen, in wezen niet meer dan evenzovele uitingen van hóóp. Voor de voorstanders van handhaving van het Nederlands in Zuid-Afrika moeten de eerste decennia van de twintigste eeuw soms op een eindtijd hebben geleken, waarin de wereld zoals zij die kenden – met de cultuur van het oude moederland als lichtend baken in de verte – grotendeels verloren ging. Wat hun positie verder compliceert, is dat geen van de leidende figuren van de Hollandse Beweging ervan overtuigd lijkt te zijn geweest dat het Nederlands op de *lange* duur in Zuid-Afrika kon overleven. Ook zij waren ervan overtuigd dat het Afrikaans uiteindelijk de plaats van het Nederlands zou innemen; voor het zover was, moest er echter nog heel wat gebeuren. Verliep de overgang van het Nederlands naar het Afrikaans dus voor sommigen te langzaam, voor anderen ging hij veel te snel.

De verwarrende situatie die werd veroorzaakt door het naast elkaar bestaan van de Hollandse Beweging en respectievelijk de Eerste en de Tweede Afrikaanse Taalbeweging zal in een reeks van twee artikelen worden geïllustreerd met behulp van het archief van de Stellenbossche studentenvereniging “Ons Spreekuur”. Deze vereniging bestond van 1895 tot 1919. De leden waren afkomstig van de twee grote instellingen voor hoger onderwijs in Stellenbosch toentertijd, het Theologisch Seminarium (later beter bekend als “die Kweekskool”) en het Victoria Kollege. “Ons Spreekuur” was opgericht door W.J. Viljoen; E.C. Pienaar behoorde tot de leden. Het archief van “Ons Spreekuur” bevindt zich in het Dokumentesentrum

van de J.S. Gerickebiblioteek in Stellenbosch en omvat onder meer ledenlijsten, notulenboeken, correspondentie, een knipselverzameling, de catalogus van de boekerij en de complete uitleenadministratie.⁸

In dit artikel zal ik eerst een beeld schetsen van het sociaal-culturele leven in Stellenbosch rond 1900, met speciale aandacht voor de ontwikkelingen op taalgebied (paragraaf 2 t/m 4). Daarna worden achtereenvolgens de leden, de activiteiten en de ontwikkeling van “Ons Spreekuur” en het taalstandpunt van de vereniging behandeld (paragraaf 5 t/m 9). In het tweede artikel zal ik vervolgens ingaan op de boekerij en de behandeling van literatuur tijdens de vergaderingen.

2. Stellenbosch als kweekvijver voor volksleiders

De verschillende instellingen voor hoger onderwijs in Stellenbosch zijn historisch nauw met elkaar verbonden. Nadat de Nederduits Gereformeerde Kerk van Zuid-Afrika zich in 1824 had afgescheiden van de Gereformeerde Kerk in Nederland, ontstond al snel behoefte aan een eigen opleidingsinstituut voor predikanten en zendelingen. Tot dan toe waren Zuid-Afrikaanse theologen voor hun opleiding aangewezen geweest op de universiteiten en seminaries van Europa. Een groot deel van hen kwam terecht in Nederland. Maar zo'n opleiding overzee was duur en de opkomst van de moderne theologie aan bepaalde Nederlandse universiteiten werd vanuit Zuid-Afrika met toenemende ongerustheid gevolgd. De oprichting van een eigen seminarie had echter nog heel wat voeten in de aarde. Er gingen bijvoorbeeld enkele jaren voorbij met het zoeken naar geschikte professoren. Eerst werd er in Nederland gekeken. Nicolaas Beets, de populaire dominee-dichter, tevens hoogleraar Theologie te Utrecht, was één van de Nederlandse geleerden die de aangeboden leerstoel van de hand wezen. Uiteindelijk viel de keuze op twee Zuid-Afrikanen, ds. John Murray uit Burgersdorp en ds. N.J. Hofmeyr uit Calvinia. Op 1 november 1859 kon het Theologisch Seminarium te Stellenbosch zijn deuren openen, met twee hoogleraren en vier studenten. Murray en Hofmeyr waren samen met de Stellenbossche predikant J.H. Neethling ook verantwoordelijk voor de oprichting van het Stellenbosch Gymnasium. Dit instituut, dat op 1 maart 1866 van start ging, bereidde een deel van zijn leerlingen voor op het toelatingsexamen van het seminarie; een ander deel werd klaargestoomd voor het staatsexamen, dat vereist was voor een loopbaan in overheidsdienst. In 1874 werd er een aparte letterenfaculteit aan het gymnasium toegevoegd die de leerlingen opleidde voor het Bachelor of Arts-examen van de Universiteit van de Kaap de Goede Hoop. Deze letterenfaculteit, die vanaf 1887 bekend stond als Victoria Kollege, zou in 1916 universitaire status krijgen en hernoemd worden tot Universiteit van Stellenbosch. (Malherbe, 1918b: 38-74; *Stellenbosch 1866-1966*: passim)

Victoria Kollege en Kweekskool hebben samen vele alumni afgeleverd die invloedrijke posities zouden gaan bekleden binnen de Zuid-Afrikaanse samenleving

als geheel en de Afrikaner gemeenschap in het bijzonder. Wanneer D.F. Malan in 1918 voor het eerst de balans opmaakt, komt hij al tot een indrukwekkende opsomming van namen, waaronder die van politici als J.C. Smuts en J.B.M. Hertzog, schrijvers en journalisten als C.J. Langenhoven, J.F.W. Grosskopf en J.P. Volsteedt, onderwijsmannen als F.S. Malan, S.F.N. Gie, W.J. Viljoen en N.M. Hoogenhout, en verder een lange lijst van predikanten, wetenschappers, magistraten en advocaten, artsen en sporthelden. Opvallend is ook de rol van veel oud-Stellenboschers in de taalstrijd, met W.J. Viljoen als de grote kampvechter van het Nederlands en mensen als N.J. Brümmer, T.B. Muller, C.J. Langenhoven, J.J. Smith, D.F. Malherbe en T.H. le Roux als pleitbezorgers voor het Afrikaans. (Malan, 1918: 75-87) Malan zelf zou een opmerkelijke loopbaan doormaken ván predikant en journalist tót minister van Binnenlandse Zaken, Onderwijs en Volksgezondheid en premier van de Unie van Zuid-Afrika.⁹

3. Nederlands of Afrikaans?

Binnen de Afrikaner gemeenschap tekenden zich in het laatste kwart van de negentiende eeuw twee bewegingen af die beide een antwoord probeerden te geven op de Engelse culturele dominantie.

Aan de ene kant had je de Eerste Afrikaanse Taalbeweging. S.J. du Toit en zijn Genootskap van Regte Afrikaners hadden ingezien dat niet alleen kleurlingen, maar ook laag opgeleide blanken moeite hadden om het Hoog-Hollands dat werd gebruikt in kerk en onderwijs, te volgen. Daarom richtten zij zich onder de leus “Ons skryf soos ons praat” in de eerste plaats op eenvoudige boeren in het Kaapse binnenland. De keuze voor deze doelgroep bracht mee dat de bijdragen in *Die Patriot*, het belangrijkste orgaan van de beweging, laagdrempelig moesten zijn: gesteld in eenvoudige taal, handelend over herkenbare onderwerpen en van direct nut voor de lezer. Iedereen, hoe weinig geletterd ook, kon op de bladzijden van *Die Patriot* zijn zegje doen. En “*Patriot*-poëzie” werd een aanduiding van “volkse” of “platvloerse” poëzie en “rijmelarij”. Vandaar dat de *Patriot*-beweging op weinig waardering kon rekenen van de hoogopgeleide Afrikaners die merendeels in de steden woonden.

Aan de andere kant was er de zogenaamde Hollandse Beweging. In de jaren tachtig van de negentiende eeuw leverde deze beweging strijd voor erkenning van het Nederlands in het onderwijs en de staatsdienst. In de jaren negentig beijverde men zich vooral voor de ontwikkeling en verbreiding van een vereenvoudigde Nederlandse spelling. De achterban van de Hollandse Beweging bestond uit wetenschappers, kerkelijke leiders en rijke boeren. Doordat verschillende vooraanstaande Stellenboschers eind negentiende, begin twintigste eeuw een prominente rol binnen de Hollandse Beweging speelden, moet het voor studenten die toen in Stellenbosch studeerden, moeilijk zijn geweest om zich aan de invloedssfeer van deze beweging te onttrekken. J.B.M. Hertzog, die in de jaren 1881-1889 in Stellenbosch studeerde, leerde daar bijvoorbeeld

zó goed Nederlands spreken, dat hij later, tijdens zijn vervolgstudie in Nederland, het gevoel had dat hij nooit anders had gedaan. “His preoccupations with the Netherlands language,” aldus zijn biograaf, “aided and abetted, one feels obliged to add, by his new social surroundings, made him indifferent to, in fact almost scornful of the so-called ‘Patriot Taalbeweging’.” (Pirow, 1957: 25)

Uit publicaties blijkt dat de leden van de Hollandse Beweging vanaf het begin beseften dat het “Hoog-Hollands” in Zuid-Afrika onvermijdelijk zou verdwijnen. Naar aanleiding van een brief van Nicolaas Mansvelt in *De Zuid-Afrikaan* van 1 mei 1890 schrijft Anna de Villiers dan ook:

Dr. Mansvelt erken (...) openlik dat dit hom nie te doen is om Hollands die spreektaal van die volk te maak nie, want hy besef vooraf dat so 'n poging tot mislukking gedoem is. Die groot doel waarom hy vir die regte van die Hollandse taal stry, is om die Hollandse geestesgoedere vir die Afrikaner toeganklik te maak en die taal suiwer te hou. Hier is dus g'n sprake daarvan om die Hollandse taal in die keel van die Afrikaner af te druk soos met Engels gedoen is nie. (De Villiers, 1936: 129-130)

Wat de Hollandse Beweging wél wilde, is onduidelijk. Op dit punt spreken de leden van de beweging elkaar – en zichzelf! – herhaaldelijk tegen. De invoering van een vereenvoudigde spelling lijkt erop gericht om het Nederlands in een makkelijkere vorm en mét een aantal Afrikaanse elementen voor Zuid-Afrika te behouden. Door de taal van Zuid-Afrika dichtbij het Nederlands te houden, zouden toekomstige generaties nog steeds toegang hebben tot de rijke Nederlandse cultuur. Maar anderszijds bestond ook de gedachte dat het Afrikaans het Nederlands op den duur volledig zou gaan vervangen en dat dit moment alleen zo lang mogelijk uitgesteld moest worden, zodat het Afrikaans zich, onder meer door zich te voeden met elementen uit het Nederlands, zo ver mogelijk kon ontwikkelen voor het op eigen benen zou komen te staan en de strijd met het Engels zou moeten aangaan.

Alleen al vanwege de tweeslachtigheid binnen de Hollandse Beweging zelf (een vereenvoudigd Nederlands met Afrikaanse elementen, of: já tegen het Afrikaans, maar nu nog niet) is het onmogelijk om de Eerste Afrikaanse Taalbeweging en de Hollandse Beweging te zien als partijen met diametraal tegengestelde ideeën. Ook het Genootskap van Regte Afrikaners was ervan overtuigd dat het Afrikaans vooralsnog als cultuurtaal onvoldoende ontwikkeld was om de concurrentieslag met het Engels aan te kunnen; daarom waren verschillende G.R.A.-mannen óók binnen de Hollandse Beweging actief. (Steyn, 1987: 27) En tijdens de oprichtingsvergadering van de Zuid-Afrikaansche Taalbond werd een discussie over de vraag “of de voorgestelde Taalbond de eigenlijke Hollandsche taal, dan wel den eenen of anderen vorm van het Afrikaansch Hollandsch zou voorstaan” al snel afgekapt om “het aan de toekomst over te laten, welken vorm de Volkstaal in Zuid Afrika zal aannemen”. (De Villiers, 1936: 139) Een verdere overeenkomst tussen de twee bewegingen was dat in beide gevallen de bevordering van een taal – hetzij het Afrikaans, hetzij het Nederlands – niet werd

gezien als doel op zichzelf; in beide gevallen stond deze taalbevordering ten dienste van de sociaal-culturele en economische verheffing van het Afrikaner volk. Over het algemeen waren noch de G.R.A.-mannen, noch de Taalbond dan ook bereid om de discussie op de spits te drijven. Verdeeldheid binnen de Afrikaner gemeenschap zou immers alleen maar het Engelse element in Zuid-Afrika in de kaart spelen.

Die verdeeldheid dreigde wél te ontstaan toen de Hollandse Beweging, na de publicatie van Gustav S. Prellers invloedrijke betoog “Laat ‘t ons toch ernst wezen!” (1905), geconfronteerd werd met een nieuwe concurrent: de Tweede Afrikaanse Taalbeweging. Eind negentiende eeuw was de aanvankelijk zo succesvolle Eerste Afrikaanse Taalbeweging als gevolg van S.J. du Toits politieke buitelingen en zijn onvoorwaardelijk doordrukken van een fonetische spelwijze van het Afrikaans tot een roemloos einde gekomen. De Hollandse Beweging had vanwege het uitbreken van de Anglo-Boerenoorlog haar activiteiten om tot een vereenvoudigde spelling te komen, tijdelijk stil moeten leggen. Ná de oorlog zou zij de draad echter weer oppakken. De spellingsvereenvoudiging kreeg zijn beslag en de Taalbondexamens werden steeds belangrijker. Maar op 3 november 1905 werd in Kaapstad, geïnspireerd door het betoog van Preller, ook de Afrikaanse Taalvereniging (ATV) opgericht. Binnen een jaar werden er in verschillende dorpen rondom Kaapstad afdelingen van de ATV opgezet; ook in Stellenbosch. En anders dan het Genootskap van Regte Afrikaners kon de nieuwe beweging wél rekenen op steun van vooraanstaande wetenschappers en andere leden van de Afrikaanse culturele elite. Vandaar dat deze nieuwe veldtocht – hoewel de kampvechters voor het Afrikaans verzekerden dat ze niet tégen het Nederlands waren; in de statuten van de ATV stond bijvoorbeeld dat het Nederlands de “hoofdbron” van het Afrikaans moest blijven (Pienaar, 1919: 36) – door de Hollandse Beweging aanvankelijk fel werd bekritiseerd. Zo verklaarde W.J. Viljoen in *De Unie* van augustus 1907 dat hij niets met de ATV te maken wilde hebben,

omdat ik het nut en de noodzakelijkheid van uw beweging, nu die zich blijkbaar gaat bemoeien met de schrijftaal en van het Hollands begint te spreken als “een vreemde taal, sover dit ons nasie betref,” niet inzie. Ik heb mijn taal veel te lief dan dat ik mij met een dergelijke, gevaarlijke democratische uiting verenigen of een beweging steunen kan, die berekend is, de band van gesses- en taaleenheid met de bakermat onzer vaderen te verstoren. (Pienaar, 1919: 38)

Slechts enkele maanden later echter, in december 1907, was het diezelfde Viljoen die op een taalcongres in Paarl voorstelde dat beide partijen de handen ineen zouden slaan en samen zouden werken aan de bevordering van het “Hollands” in Zuid-Afrika, in welke vorm dan ook. Dit voorstel leidde tot een ontmoeting tussen afgevaardigden van de Taalbond en de ATV, waarbij inderdaad besloten werd om de strijdbijl te begraven en in het vervolg de krachten te bundelen. Pienaar (1919: 41): “Dit was ’n groot stap vooruit, omdat die Engelse partij tot dusver nog altijd munt kon slaan uit die onderlinge verdeeldheid bij die teenpartij.”

4. Stellenbosch en de taalstrijd

Rond 1900 was de cultuur onder de studenten in Stellenbosch voornamelijk Engelsgeïntereerd. De Engelse geest die toch al in de Kaapkolonie heerste, werd in Stellenbosch nog in de hand gewerkt door het feit dat de meeste professoren uit de begintijd van het Victoria Kollege van Schotse afkomst waren. (Booyens, 1969: 50) J.F.W. Grosskopf, die in 1904 aan het Victoria Kollege zijn BA-graad behaalde en in 1906 een MA-graad in Engels en Duits, zou zich later herinneren dat het Engels in die jaren alomtegenwoordig was:

die Kollege-kalender was Engels; in die Studenteblad was die oorspronklikste stukke Engels; die versies wat studente probeer maak het, was Engels; in die Debatsvereniging en op vergaderinge was daar 'n sterk voorliefde vir Engels; en vir sport en beleefde konversasie met jong dames het bepaald net Engels in aanmerking gekom. (Grosskopf, 1918: 180-181)

Van C.J. Langenhoven is bekend dat hij in 1893, als student te Stellenbosch, een artikel schreef voor het journal van de Union Debating Society, waarin hij verklaarde dat niet het Nederlands of het Afrikaans, maar het Engels de toekomstige taal van Zuid-Afrika zou worden. Het Engels, zo beargumenteerde hij, was een wereldtaal. Het Nederlands, daarentegen, was “a worthless and insignificant language” die door bijna niemand gesproken werd. Het Afrikaans was beperkt tot een paar families in Paarl: “For intellectual training Africander Dutch offers no scope, for it has no literature, and a very poor vocabulary. For international intercourse and as a trade-medium, English is superior to it; and for foreign trade it stands nowhere.” (Pienaar 1946: 338)

Onder de notabelen van het dorp – professoren, predikanten en rijke boeren – was rond 1900 vooral de Hollandse Beweging sterk vertegenwoordigd. Geleidelijk aan ontstond er echter meer toenadering tussen de voorstanders van Nederlands en Afrikaans. Toen Viljoen in 1910 Directeur van Onderwijs werd in de Oranje-Vrijstaat, verloor de Stellenbossche gemeenschap één van zijn krachtigste pleitbezorgers voor het Nederlands. En naarmate er meer kwalitatief hoogstaande Afrikaanstalige literatuur begon te verschijnen, raakte zelfs een verstokte verdediger van het Nederlands zoals de theoloog professor J.I. Marais overtuigd. (Pienaar, 1919: 61-67)

Het vertrek van Viljoen maakte de weg vrij voor samenwerking tussen “Ons Spreekuur” en de Stellenbossche afdeling van de ATV. Aanleiding was artikel 137 van de Uniegrondwet, waarin was vastgelegd dat het Engels en het Nederlands in de in 1910 gevormde Unie van Zuid-Afrika gelijke rechten zouden krijgen. De verwachting was echter dat in de praktijk vooral het Engels bevoorrecht zou worden. Daarom ontstond er een beweging onder de leus “Wij zullen handhaven”, die toezag op strikte naleving van artikel 137. De Stellenbossche ATV ging ervan uit dat alles wat nú gedaan kon worden om de positie van het Nederlands te verbeteren, op de lange termijn in het voordeel van het Afrikaans zou werken. Samen nodigden ATV en “Ons Spreekuur” studenten van alle instellingen voor hoger onderwijs in de Unie uit om naar Stellenbosch te

komen en te praten over de vraag hoe men de handhavingsgedachte in het dagelijks leven zou kunnen vormgeven. Op 6 en 7 april 1911 werd onder voorzitterschap van prof. A. Moorrees in dezelfde CJV-zaal waar J.H. Hofmeyr en D.F. Malan eerder hun historische toespraken – “Is ’t ons ernst?” (1905), vóór het Nederlands, en “Het is ons ernst” (1908), vóór het Afrikaans – hadden geleverd, de eerste Studententaalconferentie gehouden. Tot besluit van de conferentie werd een waakzaamheidscomité opgericht, het Studenten-Werda-comité, dat tot taak kreeg door handhaving van godsdienst, taal en tradities van de Afrikaners, “n zelfstandig Afrikaans volksbewustzijn vooral onder Jong Zuid-Afrika krachtig te doen ontwaken en ontwikkelen.” (Nienaber, 1951: 93)

Het eerste openbare optreden van Werda leidde meteen tot een rel. Het comité had namelijk besloten om eind september 1912 een groot taalfeest voor studenten te organiseren om te vieren dat, dankzij artikel 137, het Nederlands in Zuid-Afrika weer een factor van betekenis was geworden. Het feest zou plaatsvinden in Kaapstad, volgens de organisatoren de stad vanwaaruit eens, na de komst van Jan van Riebeeck in 1652, de Nederlandse beschaving zich over Zuid-Afrika had verspreid, maar sindsdien verworpen tot de meest verengelde stad in het zuiden van het land. Eén van de doelstellingen van het feest was dan ook om de Kaapse bevolking een duidelijke boodschap te geven met betrekking tot de handhaving van het Nederlands. Alle voorbereidingen waren getroffen. Onder meer was er een overeenkomst gesloten met de spoorwegen om meer dan duizend studenten en scholieren tegen gereduceerd tarief naar Kaapstad te vervoeren. Te elfder ure werd deze regeling door de Unie-regering in Pretoria teruggedraaid, omdat het taalfeest het karakter van een politieke betoging zou hebben en daardoor strijdig zou zijn met het conciliatie-beleid van de regering-Botha. (Pienaar, 1946: 323-29)

In plaats van een taalfeest werd er nu een protestvergadering gehouden in Stellenbosch. En op 1 maart 1913 vond er in Kaapstad alsnog een taalfeest plaats, dat het scenario van 1912 ver overtrof. De Kaapse Stadsaal werd afgehuurd, “met orrel en orrelis daarby”. Negentien trams moesten het hele gezelschap naar Kampsbaai vervoeren, waar voor drieduizend deelnemers de lunch werd geserveerd. Oud-president Reitz sprak de studenten toe. Later die middag, in de Stadsaal, waren er toespraken van onder meer professor Moorrees en generaal Hertzog. De dag werd afgesloten met een optocht naar het standbeeld van Jan van Riebeeck, onder begeleiding van twee muziekkorpsen. En in Nederland waren voor alle deelnemers vijfduizend medailles geslagen ter herinnering aan deze bijzondere dag. (Nienaber, 1975: 7-8) Volgens verschillende ooggetuigenverslagen was het taalfeest van 1913 een doorslaand succes. Het zou in de jaren daarna op verschillende plaatsen in het land navolging krijgen. Dergelijke massabijeenkomsten hadden niet alleen tot gevolg dat de deelnemers doordrongen werden van een gevoel deel uit te maken van een grotere taal- en cultuurgemeenschap met eigen helden en een eigen verleden; het had ook zijn weerslag op Afrikaners die er via krantenberichten of anderszins over hoorden. Het gaf de taalbeweging en het nationaliteitsgevoel van de Afrikaners nieuw élan.

Vanaf 1914 werd het vuur van de strijd vóór het Afrikaans en tégen het Nederlands opnieuw opgerakeld door het optreden van advocaat C.J. Langenhoven. In april 1914 wist Langenhoven een motie voor aanvaarding van het Afrikaans in plaats van het Nederlands door het Kaapse parlement te loodsen en in juli hield Langenhoven voor de Zuid-Afrikaanse Academie zijn invloedrijke rede “Afrikaans als voertaal”, een pleidooi voor de moedertaal en voor algemene erkenning van het Afrikaans. In Stellenbosch werd in juli 1914 *Ons Moedertaal* opgericht, het orgaan van de Stellenbossche (en later: Kaaplandse) ATV. In diezelfde maand vond in Stellenbosch een ATV-congres plaats waarop een nieuwe generatie taalstrijders van zich deed horen. Aangemoedigd door het succes van Langenhoven en de aanvaarding van het Afrikaans als onderwijstaal, wilden deze jongeren nu ook andere instituties onder handen nemen, zoals de Kerk en de overheid. De hoge inzet en ook de scherpe toon van *Ons Moedertaal* leidden tot nieuwe tegenstand van degenen die het Hollands wilden behouden. Aanvoerder van de Stellenbossche studentenbeweging was de jonge theoloog T.B. (“Tobie”) Muller, één van de oprichters van de Stellenbossche afdeling van de ATV en drijvende kracht achter *Ons Moedertaal*. Als hulppredikant met de studentengemeenschap als zijn speciale verantwoordelijkheid zorgde hij in 1914 voor grote opschudding toen hij het waagde om als eerste vanaf de kansel een preek in het Afrikaans te houden. Toen de kerkenraad eiste dat hij in het vervolg alleen in het Nederlands zou preken, nam Muller ontslag. De zaak werd gesust met de bepaling dat Muller alleen bij bepaalde gelegenheden in het Afrikaans zou preken. Deze uitkomst wordt als een doorbraak voor het Afrikaans als kanseltaal beschouwd. (Keet, 19762: 597-598) In 1915, ten slotte, zou een groep geleerden, notabelen en rijke boeren uit Stellenbosch en omgeving de handen ineen slaan om te komen tot de oprichting van de Afrikaner-nationalistische uitgeverij Nasionale Pers en de krant *D(i)e Burger*, met D.F. Malan als eerste hoofdredacteur. “Die meeste van dié Bolanders,” schrijft C.F.J. Muller in *Sonop in die suide*,

was verwant aan mekaar; ander was vriende met dieselfde belange of het gemeenskaplike vriende gehad; of het behoort tot verenigings soos die ATV of die ZAOU, die Taalbond of die Zuid-Afrikaanse Akademie; of was getroud met vroue wat tot die ACVV behoort het; of was deur professie of sakebelange of soort boerdery aan mekaar geskakel; of was vroeër saam aan die Victoria-kollege of by dieselfde skool. (Muller, 1990: 80)

5. De leden van “Ons Spreekuur”

Op 2 augustus 1895 richtte W.J. Viljoen samen met een groep van acht of negen studenten een zogenaamde “spreekklas” op, die al gauw bekend zou komen te staan als “Ons Spreekuur”.¹⁰ Het dorp Stellenbosch kende op dat moment al een levendige cultuur van jongerenorganisaties. In 1874 had professor N.J. Hofmeyr in Stellenbosch de eerste Christelike Jongeliede-Vereeniging (CJV) van Zuid-Afrika opgericht en daarnaast konden de studenten kiezen uit meerdere actieve debatverenigingen. “Die

debatsvereniging,” schrijft F.E.J. Malherbe in zijn mémoires, “was die oefenskool van toekomstige leiers, kabinetministers en professore, advokate en regters, predikante. Genl. Jan Smuts, dr. D.F. Malan, regter M.J. de Wet, sen. C.J. Langenhoven, prof. N.J. Brümmer, ds. P.G.J. Meiring was almal reeds voor die Anglo-Boere-oorlog lid van die Unie.” Volgens Malherbe zou president Smuts later verklaard hebben “dat die Unie-Debatsvereniging die grootste enkele invloed in sy akademiese lewe was”. En hij citeert een andere student: “The College may be the Alma Mater of learning, degrees, honours etc, but the Society is the mother of their manysided development, their gentlemanliness and their patriotism.” (Malherbe, 1977: 26-27)

Alle leden van “Ons Spreekuur” waren afkomstig uit de studentengemeenschap rond het Victoria Kollege en de Kweekskool in Stellenbosch. De verwachting dat deze jongeren na hun studietijd deel zouden gaan uitmaken van de sociale en culturele elite van het Afrikaner volk, valt terug te zien in het wapen van “Ons Spreekuur”. Dit toont een boompje met een mannetje met een schop over zijn schouder; de tekst luidt: “Ons Spreekuur. Allengs wordt de spruyt een boom. Stellenbosch II Aug. MDCCCVC”. De boom is een zinnebeeld voor “groei”. Hiermee wordt in de eerste plaats gedoeld op die ontwikkeling die een toegewijde student zou moeten doormaken. In tweede instantie kan ook word gedacht aan die resultaat van deze ontwikkeling: die student – uitgegroeid tot een stevige boom – als steunpilaar voor die gemeenschap, of – via die steeds wijder vertakkende bladerdak – die verbreiding van kennis en besaving naar alle lagen van diezelfde gemeenschap. Hoe raak gekozen die wapen was, blyk uit die jaarverslag over 1904:

Die geschiedenis van “Ons Spreekuur” telt thans seven jaren, en die vereeniging heeft reeds veel goeds gedaan. Oudleden bekleeden betrekkingen in die land, en genieten thans die vrucht van wat zij alhier hebben opgedaan. “Ons Spreekuur” is misschien eenig in die soort in Zuid-Afrika, en als een inrichting, waar jonge mannen voorbereid word die zich in die Ndl. Taal en Letteren te oefenen, kan die waarde niet hoog genoeg geschat word.

Het belang van “Ons Spreekuur” moet niet word overschat: in publicaties over die Stellenbossche studenteleven word die Unie- en die Kollege-debatvereniging regelmatig genoemd, “Ons Spreekuur” daarentegen bijna nooit. Toch geeft ook die ledenlijst van “Ons Spreekuur” een indrukwekkend aantal name te sien van studente die later invloedrijke posities hebben verworven in die politieke, sociale en culturele leven van die Afrikaners.¹¹ Opvallend is die sterke vertegenwoordiging van toekomstige predikante, zoals P. Albertyn, B.R. Hattingh, A.M. Hofmeyr, J. Kriel, D.J. Malan, H.J. Pienaar, J. Reyneke, J.P. van der Spuy en C.P. Pauw. Dat die voor predikante-in-spé aantrekkelijk was om die bij “Ons Spreekuur” aan te sluiten, lyk niet moeilik te verklar. Die kerk was één van die laatste bolwerke van die Nederlands in Zuid-Afrika. Die “Hoog-Hollands” zou nog tot 1916 (Vrystaatse en Transvaalse Sinodes) of zelfs 1919 (Natal, Kaapland) die officiële kanseltaal blyven en binne die Hollandse

Beweging waren heel wat theologen actief – onder wie de eigen hoogleraren van de Kweekschool, P.G.J. de Vos, J.I. Marais en A. Moorrees, natuurlijk niet de minsten waren. (Kannemeyer, 1984: 89-90) “Ons Spreekuur” bood de theologische studenten een podium om hun Nederlands te oefenen en uit te breiden. Nadat ze eenmaal hun ambt hadden opgenomen, zouden veel predikanten zich, in het verlengde van hun werk als zielzorger, ook met andere aspecten van het maatschappelijke bestaan gaan bezighouden, zoals armenzorg, bestrijding van drankmisbruik, onderwijs, volksfeesten en zending. Sommigen waren actief betrokken bij de totstandkoming van de eerste Afrikaanse bijbelvertaling (1933) en het eerste Afrikaanse liedboek (1944); anderen vervulden belangrijke functies binnen de kerkelijke hiërarchie.

Naast predikanten treffen we op de ledenlijst van “Ons Spreekuur” ook heel wat toekomstige academici aan, zoals de taalkundigen T.H. le Roux en J.J. Smith, de letterkundigen E.C. Pienaar en Lydia van Niekerk, de historicus S.F.N. Gie, de volkskundige F. Schonken, de theoloog D.G. Malan, en ten slotte G.G. Cillié, classicus, pedagoog en eerste rector van de Universiteit van Stellenbosch. Verder belandden verschillende oud-leden in de politiek, vaak na of naast een respectabele academische loopbaan. Zo groeide N.M. Hoogenhout, zoon van C.P. Hoogenhout van de Eerste Taalbeweging, uit tot een belangrijke onderwijsman; hij werd onder meer rector van het Normaalkollege in Pretoria, rector van het Transvaalse Universiteits-Kollege (later Universiteit van Pretoria) en Directeur van Onderwijs van de Transvaal. P.J. Roos, eens aanvoerder van het Springbok-rugbyteam, werd eveneens onderwijsman en politicus. De theoloog William Nicol werd Administrateur van de Transvaal en de jurist H.A. Fagan onder andere Volksraadlid, Minister van Naturellesake, Opvoeding en Volkswelsyn en hoofdrechtter van de Unie van Suid-Afrika. In 1961 zou Fagan namens de Nasionale Unie nog een gooi naar het staatspresidentschap doen. Fagan is echter ook van betekenis geweest als dramaturg; zijn *Ousus* (1934) wordt door Kannemeyer (1984: 212) beschouwd als “die hoogtepunt onder die ouer Afrikaanse dramas”. Ook J.F.W. Grosskopf zou met drama’s als *'n Esau* (1920) en *As die tuig skawe* (1926) een belangrijke bijdrage leveren aan de ontwikkeling van de Afrikaanse literatuur. (Kannemeyer, 1984: 206-207) Maar de meest illustere zoon van “Ons Spreekuur” was D.F. Malan, predikant, kerkleider, hoofdredacteur van *Die Burger*, parlamentslid, minister van Binnenlandse Zaken en uiteindelijk, van 1948 tot 1954, Eerste Minister van de Unie van Suid-Afrika.¹²

Veel van de hier genoemde oud-leden van “Ons Spreekuur” speelden een voortrekkersrol in de strijd voor sociaal-economische en culturele emancipatie van de Afrikaners. Daarbij lieten ze zich kennen als uitgesproken pleitbezorgers vóór het Afrikaans, een taal die ze dikwijls ook zelf verrijkten met school- en studieboeken, bijdragen aan kranten en tijdschriften, preken en toespraken, dichtbundels en toneelstukken. Met uitzondering van de in de inleiding aangehaalde hartenkreet van Pienaar is onbekend, hoe zij achteraf op de Nederlandse vorming die zij als lid van “Ons Spreekuur” hadden meegekregen, terugkeken.

6. De bijeenkomsten van “Ons Spreekuur”

CJV's en debatverenigingen namen tussen 1880 en 1930 een centrale plaats in het sociale en culturele leven van de Afrikaners in, zowel in de steden als op het platteland. Ze waren een doeltreffend hulpmiddel bij het streven naar volksopvoeding, bestrijding van het *armblanke*-probleem en de constructie van een Afrikaner-nationalistisch discours. De meeste CJV's en debatverenigingen kwamen wekelijks bij elkaar. Sommige, zoals de CJV in Stellenbosch, hadden een eigen zaal; andere vergaderden bijvoorbeeld in de plaatselijke kerk of in een *plaasskool*. De drijvende kracht achter deze verenigingen was dan ook vaak een predikant of een onderwijzer. Het voornaamste onderdeel van elke bijeenkomst was het debat. Andere programmaonderdelen konden bijvoorbeeld zijn het voorlezen van het “journaal” en de notulen van de vorige vergadering, recitaties en voorlezen, opvoeringen van monologen, samenspraken en andere toneelvormen, muziek, samenzang en improvisaties. Materiaal was te vinden in speciale bundels met lijsten debatsonderwerpen, korte verhalen, gedichten en beschouwingen. Meestal werd een onderdeel gevolgd door “kritiek”, die zowel betrekking kon hebben op de inhoud als de uitvoering ervan. Veel verenigingen legden ook een eigen uitleenbibliotheek aan en hadden een abonnement op diverse tijdschriften. (Booyens, 1983: passim)

Zoals blijkt uit de statuten, die werden vastgesteld op 29 april 1901, week de opzet van “Ons Spreekuur” nauwelijks af van die van andere debatsverenigingen. Nadat in artikel I de naam is vastgelegd, wordt in artikel II het doel van de vereniging geformuleerd als “de bevordering van de Nederlandsche taal, letteren, en kunst”. De manier waarop dit doel bereikt dient te worden, is via “(a) het houden van wekelijksche bijeenkomsten, (b) het instandhouden en uitbreiden van een eigen boekerij, (c) het houden van openbare voordrachten, lezingen en andere middelen van onderricht”.

In het begin hielden de leden zich onder leiding van professor Viljoen bezig met een intensieve vergelijking van het zeventiende-eeuwse Nederlands in Vondels *Leeuwendalers* en het contemporaine Afrikaans. Later maakt het notulenboek echter vooral melding van recitaties (zie verder paragraaf 9), debatten (in 1904-1905 werden er bijvoorbeeld debatavonden georganiseerd over de wenselijkheid van “taalvereenvoudiging” en over de vraag “Welke is onze moedertaal – ‘t Nederlands of ‘t Kaaps-Hollands?”), voorgeschreven opstellen en oorspronkelijke voordrachten. Aan deze oorspronkelijke voordrachten werd, zo blijkt uit het jaarverslag van de voorzitter over 1901 en 1902, veel belang gehecht. Door de studenten te stimuleren om zelf de pen op te nemen, zou “Ons Spreekuur” een bijdrage kunnen leveren aan “de vorming van een eigen Zuid-Afrik. Litteratuur, met den stempel van ons eigenaardig volkskarakter, volkszeden en gewoonten daarop afgedrukt”.¹³ Een aantal van deze teksten vond zijn weg naar verschillende tijdschriften, zoals de *Stellenbosch Students' Quarterly*, *Ons Land* en *De Unie* (het orgaan van de onderwijzersunie, onder redactie van Viljoen). Naast recitaties en oorspronkelijke voordrachten kwam er tijdens de bijeenkomsten van “Ons Spreekuur” ook steeds meer aandacht voor muziek en zang. Deze muzikale bijdragen waren vooral

te danken aan enkele vrouwelijke studenten die de bijeenkomsten bezochten en die als “buitengewone leden” tot de kring van “Ons Spreekuur” waren toegelaten. Viljoen, de erevoorzitter, hield regelmatig een inleiding over een taalkundig onderwerp en verder vonden er af en toe voordrachten plaats door gastsprekers. Met uitzondering van Melt Brink ging het daarbij bijna altijd om prominenten uit de Hollandse Beweging, zoals professor P.G.J. de Vos, de voorzitter van de Taalbond, dominee A. Moorrees, sinds 1908 opvolger van professor Hofmeyr aan de Kweekschool en schrijver van de dichtbundel *Zevenjaartjes* (1904), professor J.I. Marais en Hubertus Elffers, maker van een reeks veel gebruikte schoolboeken op het gebied van Nederlandse taalverwerving en tevens schrijver van het bijbelse drama *Debora* (1893). H.J. Hofmeyr, “Onze Jan”, hield op 6 maart 1905 tijdens een bijeenkomst van “Ons Spreekuur” zijn spraakmakende voordracht “Is ’t ons ernst?”, “en op meer dan één gemoed”, aldus het jaarverslag van de voorzitter, “heeft zijn toespraak een diepe en blijvende indruk gemaakt”.¹⁴ Na zo’n bezoek werden de illustere sprekers steevast benoemd tot erelid. Eén keer per jaar werd er een concert of een grote toneelproductie gehouden waarbij heel Stellenbosch kon komen kijken en luisteren. Het jaarverslag 1903-1904 vermeldt ten slotte nog dat “Ons Spreekuur”, op initiatief van Viljoen,

begonnen is met het uitgeven van een eigen reeks boeken, onder den naam *Ons Spreekuur Serie*, en vooral bestemd om te voorzien in de behoefte die er in ons land bestaan aan korte, en in eenvoudig en daarbij toch goed Nederlandsch geschreven voordrachten, samenspraken, en tooneelstukjes. Nummer 1 en 2 van deze Serie, getiteld *Koppigheid* en *Achter de Schermen*, zijn reeds de wereld ingezonden en hebben van meet aan grooten opgang gemaakt. No. 3 ligt gereed voor de pers en binnen kort zullen er, naar we vertrouwen, andere volgen.¹⁵

Deze boekjes, die elk niet meer dan 64 pagina’s telden, werden uitgegeven door de firma HAUM in Amsterdam; ze werden in Nederland gedrukt en vervolgens naar Zuid-Afrika verscheept. Per duizend verkochte exemplaren zou “Ons Spreekuur” een bedrag van £ 5,- ontvangen.¹⁶ In 1920 werden *Koppigheid* en *Achter de schermen*, twee bewerkingen van oorspronkelijk Duitse eenacters, nog eens herdrukt; ze dankten hun populariteit vooral aan het feit dat ze “in die opvoering spoedig verafrikaans is”. (Conradie, 1949: 174)¹⁷

Tijdens de Tweede Anglo-Boerenoorlog (1899-1902) werden de wekelijkse bijeenkomsten aanvankelijk gewoon voortgezet; de opkomst was goed. Op 12 maart 1900 was dominee Boshoff van Jacobsdal in de Oranje-Vrijstaat te gast, die de leden van “Ons Spreekuur” “een genoeglijken avond verschaft door hier en daar van de gevechten wat mede te deelen, en vragen daaromtrent te beantwoorden”.¹⁸ En natuurlijk moesten ook studenten die zich als Kaapse Rebellen bij de commando’s hadden aangesloten of die anderszins bij het oorlogsgebeuren betrokken waren geraakt, na hun terugkeer uitgebreid over hun ervaringen vertellen.¹⁹ Op 27 augustus 1900 schrijft H.J. Nel, “Hon. Secretaris” van “Ons Spreekuur” echter:

Het zijn niet alleen de politieke lichamen, die in de war gebracht werden door den oorlog; ook “Ons Spreekuur” moest deelen in de vele gevolgen van dezen ramp. Eenige der leden, waaronder ook de toenmalige secretaris, werden naar huis geroepen om ‘t zwaard voor hun land en volk uit de schede te trekken. Dit en de algemeene opgewondenheid en ontsteltenis veroorzaakten, dat men onwillekeurig bijna twee maanden de werkzaamheden van “Ons Spreekuur” staakte.

Daarna werd het werk weer hervat. Nadat hij een overzicht van de verrichtingen heeft gegeven, concludeert Nel: “Zoo ziet men dat “Ons Spreekuur” ondanks moeilijkheden nog leeft en voorwaarts streeft. De wensch van voorzitter en leden is dat er mannen gevormd mogen worden bekwaam om een nationale letterkunde tot stand te brengen.”²⁰

7. Groei, bloei en verval van een vereniging

De statuten van “Ons Spreekuur” maakten onderscheid tussen Stemgerechtigde Leden, Buitengewone Leden (dames) en Lezende Leden, Ereleden en Donateurs.²¹ De vergaderingen konden ook worden bijgewoond door belangstellenden van buiten; zij “hospiteerden”. Hoewel “Ons Spreekuur” zich van meet af aan kon verheugen in grote publieke belangstelling, werd aanvankelijk besloten om het ledental tot dertig te beperken. Volgens het jaarverslag van 1901-1902 lag in deze beslotenheid voor een deel de kracht van de vereniging:

... zoo rust er ook des te meer verantwoordelijkheid op elk lid om een levend aandeel aan de werkzaamheden te nemen. Vandaar de noodzakelijkheid, dat iemand eerst goed overlegge, vóór hij tot de vereeniging toetreedt, of hij wel de verplichtingen in verband ermee getrouw kan nakomen. Leden kunnen hierin veel helpen, als ze omzichtigheid gebruiken in het voorstellen van eenig nieuw lid.²²

Het jaarverslag over 1902-1903 maakte melding van een “grote toename in het aantal toehoorders, van 21 per avond vorig jaar tot maar liefst 70 op drie avonden in 1903”.

O.S. verstaat hieruit dat het een bestaande leemte aanvult, en ziet hierin al meer en meer de verwezenlyking van zyn doel, om n.l. het opkomend geslacht met liefde te bezielen voor de schoone letterkundige en muzikale producten onzer moedertaal, die helaas! aan de meesten onbekend zyn. Onder al het kaf, dat ons in den laatsten tyd in een Engelsch gewaad wordt geleverd, blyven deze ware graankorrels licht onopgemerkt.²³

In het verslag over 1903-1904 heeft het bestuur nóg meer reden om tevreden terug te kijken: “Trouwens, ‘t jaar dat wij achter den rug hebben was een jaar van ongemeenen voorspoed en voortdurenden bloei van O.S.”²⁴ Er wordt een steeds toenemende belangstelling geconstateerd van hospiterende vrienden en vriendinnen op de vergaderingen.

O.S. maakt hieruit op dat 't nóg één van zijn idealen ziet verwezenlijken nl. om ons volk met liefde te bezielen voor de schoone letterkundige en muzikale producten van Nederland die helaas! aan niet weinigen nog onbekend zijn. Maar dat gaat anders worden. Niet alleen te Stellenbosch bespeuren we teekenen van ontwaking, van een besef van de waarde en grootschheid van de Ndl. Kunst en Letteren, niet alleen hier komen die Kunst en Letteren hun lang ontkende rechten opeischen, ook op andere plaatsen in ons land begint zich deze Renaissance te vertoonen. Reeds bestaat er te Graaff-Reinet een Spreekuur die dezelfde idealen koestert als *ons* Spreekuur. Op andere plaatsen zullen dergelijke verenigingen worden opgericht en heeft men zich reeds in meer dan één geval tot ons gewend om raad en ons om een afschrift gevraagd van onze statuten. Volgaarne hebben wij dit afgestaan. O.S. acht zich gelukkig dat 't oorzaak is geweest van de oprichting van zulke verenigingen en verblijdt zich over deze vruchten die 't reeds mag plukken.²⁵

Na een wijziging in de statuten kon het aantal gewone leden worden opgevoerd van dertig naar vijftig.

Na enkele jaren lijkt het tij echter te keren. “Geen tarwe zonder onkruid, dus ook geen bloei en vooruitgang zonder kans ter verbetering,” constateert de voorzitter in het jaarverslag over 1907. Eén van de verbeterpunten is de inzet van de leden.

Telkenmale werd de wens door aftredende besturen uitgesproken dat meer van de leden, zo mogelijk allen, op 't werk van elke avond voorbereid zullen zijn om alzo onze besprekingen meer levendig te maken. Om die reden vonden onze verrichtingen verleden jaar meestal met gesloten deuren plaats. Bij 'n zeker genre in de letterkunde werd de aandacht op 'n tijd bepaald en *elk* lid moest voorbereid ter vergadering komen. De degelijkheid hiervan spreekt voor zichzelf, maar voor Stellenbosch, waar men alleen door de verschillende vergaderingen te bezoeken 't al heel druk zal hebben, om dan niet te reppen van 't werk aan de opvoedingsinrichtingen verbonden, is dit streven, hoe wenselijk ook al, te ambitieus.²⁶

Een andere maatregel die ertoe moest leiden dat de leden zich zorgvuldiger van hun taak zouden kwijten, was het aanwijzen van critici, die elke bijdrage na afloop moesten becommentariëren. Hierdoor zouden situaties zoals die zich in het afgelopen jaar hadden voorgedaan, in de toekomst hopelijk voorkomen worden, “nl. dat één lid zijn werk helemaal vergeten was en dat 'n ander te laat was begonnen om voor de vergadering te verschijnen”.²⁷

Een eerste indicatie dat het “Ons Spreekuur” niet meer zo voor de wind gaat, lijkt te zijn dat het de vereniging, die nog al die jaren bij elkaar kwam in professor Viljoens lokaal in het Victoria Kollege en die de boekerij had ondergebracht in een kamertje daarnaast, niet lukt om genoeg geld in te zamelen voor de bouw van een eigen zaal. In 1909 was het de belangstelling voor de openbare toneelavond, een uitvoering van *Jan Masseur* van D.M. Maaldrink, die teleurstelde. “Is het te veel gevraagd”, klaagt de voorzitter, “als wij verwachten dat iedereen die het eenigszins tillen kan die enige Hollandse opvoering te Stellenbosch zal bijwonen? Of valt een Hollandse opvoering

minder in de smaak? Dat kunnen wij toch niet geloven.”²⁸ En ten slotte begint ook het ledental terug te lopen:

Ons ledental dat tot vijftig beperkt is, is lang niet vol en gedurende het afgelopen jaar is het eerder verminderd dan vermeerderd. Sommigen hebben bedankt of zijn vertrokken, anderen bleven eenvoudig van de vergaderingen weg totdat zij geschorst moesten worden. Als men bedenkt dat van de studenten te Stellenbosch die leden van deze vereniging konden zijn, nog geen acht procent bij ons aansluiten, dan hapert het toch zeker ergens.²⁹

In 1911 is het aantal toehoorders bij de vergaderingen soms op de vingers van één hand te tellen. Ook de opkomst van de eigen leden laat te wensen over.

Dat is echter een algemeen verschijnsel geworden. Of 't te wijten is aan een geest van papheid, die bij ons is ingedrongen dan of de schuld ligt aan de bioskoop vertoningen en de vele konserten als anderzins beslissen wij hier niet. Wij menen echter, dat de verschillende vereniging(en) eendrachtige stappen moeten nemen om dit treurig verschijnsel te keer te gaan.³⁰

In 1913 wordt er in plaats van de jaarlijkse toneeluitvoering een muzikaal en letterkundig programma gehouden. “En om kort te zijn, die avond was een mislukking”, gromt de voorzitter in zijn jaarverslag. “Ons Spreekuur” mag dan wel een Stellenbossche vereniging zijn, het publiek lijkt meer belangstelling te hebben voor films en voor voorstellingen die van buiten komen, “terwijl Ons Spreekuur veronachtzaamd en te schande gemaakt wordt”. “Zijn de Naboths dan allen gestorven, of worden er in onze dagen slechts Achabs geboren?”³¹

8. De spellingvereenvoudiging van W.J. Viljoen

De dalende populariteit van “Ons Spreekuur” houdt waarschijnlijk verband met het taalstandpunt van de vereniging en de rol van de voorzitter, Willem Jacobus Viljoen (1869-1929). Zijn betrokkenheid plaatste “Ons Spreekuur” namelijk in het hart van de Hollandse Beweging.

Viljoen was de eerste alumnus van het Victoria Kollege die na verdere studie in Europa naar zijn alma mater was teruggekeerd. In de tussentijd had hij eerst talen en filosofie gestudeerd in Amsterdam en Leiden (waar hij zijn kandidaats in de Nederlandse Letteren had behaald) en vervolgens was hij in Straatsburg *magna cum laude* gepromoveerd op een filologisch proefschrift getiteld *Beiträge zur Geschichte der Cap-Holländischen Sprache* (1896). In deze dissertatie – de eerste die er over het Afrikaans is verschenen – verdedigde hij de theorie dat het Afrikaans hoofdzakelijk is voortgekomen uit de volkstaal van de provincie Noord-Holland in de zeventiende eeuw. Nog tijdens zijn verblijf in Straatsburg werd Viljoen, pas 25 jaar oud, in 1894 door het Victoria Kollege benoemd tot professor in de Moderne

Talen en de Geschiedenis; vanaf 1900 bekleedde hij de leerstoel Nederlands. Zijn beheersing van de Nederlandse taal (“wat hy uitmuntend kon skryf en praat”), was volgens een tijdgenoot “vir ’n Afrikaner onverbeterlik”.³² Volgens Erasmus (1972: 835) had Viljoen grote invloed op zijn studenten dankzij “sy kragtige persoonlikheid, welsprekendheid en vurige liefde vir sy vak”. Viljoen verwierf landelijke bekendheid als pleitbezorger voor een vereenvoudigde Nederlandse spelling. Daarnaast was hij onder meer bestuurslid van de Zuid-Afrikaansche Taalbond, mede-oprichter van de Zuid-Afrikaansche Onderwijzers Unie en hoofdredacteur van het orgaan van deze organisatie, *De Unie*. In 1910 werd Viljoen door generaal Hertzog benoemd tot Directeur van Onderwijs in de Oranje-Vrijstaat. In de Vrijstaat maakte hij een moeilijke tijd door; zijn beleid ten aanzien van de onderwijsvoertaal werd van alle kanten bekritiseerd.³³ In 1918 volgde hij sir Thomas Muir op als Superintendent-generaal van Onderwijs van de Kaapprovincie; deze laatste jaren waren weer uiterst succesvol. Hij overleed op 19 juli 1929. Zijn begrafenis was een indrukwekkende gebeurtenis, waarbij naar schatting twaalf- tot vijftienduizend belangstellenden aanwezig waren. “Ten einde die onderwysers en skoolkinders die geleentheid te gee om die begrafenis by te woon,” schrijft *Die Volksblad* op 23 juli 1929, “was vandag ’n vakansiedag vir die skole en daarvan is deur duisende onderwysers en skoolkinders gebruik gemaak.” Uit hetzelfde krantenbericht blijkt dat verschillende oud-leden van “Ons Spreekuur” de plechtigheid in hun officiële hoedanigheid bijwoonden; zo wordt er melding gemaakt van de aanwezigheid van “dr. D.F. Malan, vertegenwoordigende van die Unie-regering”, “dr. G. Cillie van Stellenbosch” en “honderde predikante”

De Taalbond had zich al in de jaren 1890 ingezet voor de ontwikkeling van een vereenvoudigde spelling. Viljoen was lid van het comité dat zich met deze kwestie bezighield. (De Villiers, 1936: 164) Het uitbreken van de Tweede Anglo-Boerenoorlog had de activiteiten tijdelijk stilgelegd, maar na de oorlog werd de kwestie opnieuw actueel toen het Transvaalse ministerie van Onderwijs bij P.G.J. de Vos, vóór de oorlog voorzitter van de Taalbond, informeerde of de vereenvoudigingsplannen al officiële status hadden en dus in het onderwijs moesten worden doorgevoerd. Deze vraag vanuit Transvaal vormde de aanleiding tot de heroprichting van de Taalbond op 20 maart 1903. (De Villiers, 1936: 171) Viljoen, die op het punt stond om naar Europa te vertrekken, kreeg de opdracht om daar met deskundigen over de spellingsvereenvoudiging te overleggen. (De Villiers, 1936: 170-171) In een brief van De Vos werd het standpunt van de Taalbond nog eens verduidelijkt:

Wij willen geene nieuwe taal gaan scheppen, die den naam van Nederlandsch niet waardig zal zijn. Wij wenschen, dat ons nageslacht zich nog altijd zal kunnen bedienen van de literatuur van Nederland. Maar wij zijn verplicht rekening te houden met onzen volksaard en landsomstandigheden en ook met den sterken wedijver van de Engelsche taal hier te lande. Door al te conservatief te willen zijn en naar het onmogelijke te streven, zouden wij alleen op den duur des te meer schade lijden.

Wij houden ook het oog op veranderingen en vereenvoudiging, die in Nederland zelf burgerrecht hebben verkregen en wenschen daarvan gebruik te maken, voor zoo ver zij ons van dienst kunnen zijn, en dienen daarin de ondersteuning te hebben van lichamen die op taalkundig gebied met gezag kunnen spreken. Wel te verstaan dus, wij sluiten ons daarmede bij geen partij in Nederland aan... (De Villiers, 1936: 171)

Viljoen liet er geen gras over groeien en raadpleegde in Nederland en Vlaanderen verschillende vooraanstaande wetenschappers en taalorganisaties. Op 5 oktober 1903 ontving hij van de Commissie voor Taal- en Letterkunde van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde een adhesiebetuiging waarin gesteld werd dat het vereenvoudigingsvoorstel van de Taalbond voldeed aan alle wetenschappelijke normen, dat deze “niet in strijd zijn met het karakter en de wetten der Nederlandsche Taal” en “dat het alleszins gerechtvaardigd is om woorden en uitdrukkingen, die in Zuid-Afrika algemeen bekend zijn ook in de schrijftaal te gebruiken, en dat kleine wijzigingen in woordgebruik en taalvormen, zooals die welke de Zuid-Afrikaansche Taalbond voorstelt, geen afbreuk doen aan de hoogere eenheid der Nederlandsche taal.” (*Z.A. Taalbond*, 1904: 19) De verklaring werd ondertekend door maar liefst 47 taal- en letterkundigen en historici uit Noord en Zuid, onder wie P.J. Blok, S.G. de Vries, J. Verdam, G. Kalff, C.C. Uhlenbeck, H. Kern, G.W. Kernkamp, J. te Winkel, W. de Vreese, J. Vercoullie en P. Fredericq. (*Z.A. Taalbond*, 1904: 20-23)

Nadat Viljoen van zijn missie was teruggekeerd, publiceerde de Taalbond een brochure, waarin de nieuwe regels werden uitgelegd en werden geïllustreerd aan de hand van een fragment uit C.M. van Koetsvelds *Schetsen uit de pastorie te Mastland*, dat zowel in de Nederlandse spelling van 1843 als in de vereenvoudigde spelling was afgedrukt. In een bijlage werd bovendien de volledige steunbetuiging van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde afgedrukt, mét alle 47 namen.

Achtereenvolgens werd nu de instemming verkregen van taalgeleerden uit alle delen van het land, van de regeringen van Transvaal en Transoranje, de Raad van de Universiteit van de Kaap de Goede Hoop en het ministerie van Onderwijs. Dankzij het feit dat “die groot taalkundiges in Holland” de vereenvoudiging reeds hadden goedgekeurd, kostte het weinig moeite om deze personen en instanties te overtuigen. (De Villiers, 1936: 175) Inmiddels werden ook de meest invloedrijke kranten en godsdienstige periodieken in de vereenvoudigde spelling gepubliceerd. Steun kwam er ook van de kant van de Zuid-Afrikaanse Onderwijzers-Unie (ZAOU). De ZAOU, opgericht in 1905, was een geesteskind van Viljoen zelf; hij was ook redacteur van het orgaan van de ZAOU, het tijdschrift *De Unie*. In het eerste nummer van *De Unie* werden meteen de basisprincipes van de vereenvoudigde spelling uiteengezet; in alle gevallen waar de Zuid-Afrikaanse vereenvoudiging geen uitsluitel gaf, zouden de taalnormen van Kollewijns “Vereniging tot Vereenvoudiging van onze Schrijftaal” uitsluitel moeten geven. (De Villiers, 1936: 175) In het vierde nummer van *De Unie* werden vervolgens alle regels van de vereenvoudiging op een rijtje gezet.

De vereenvoudigde spelling kende twee ingrijpende veranderingen ten opzichte van de oude situatie. Ten eerste zou voortaan de zogenaamde “Kollewijnse” spelling worden aangehouden. In Nederland was in 1883 de spelling van M. de Vries en L.A. te Winkel van kracht geworden. Dit systeem kreeg veel kritiek van taalgeleerden en onderwijzers die vonden dat De Vries en Te Winkel te veel waarde hechtten aan de etymologie van woorden. De Amsterdamse onderwijzer R.A. Kollewijn was één van de bekendste tegenstanders. Hij publiceerde in 1891 in *Vragen van den Dag* een geruchtmakend artikel getiteld “Onze lastige spelling. Een voorstel tot vereenvoudiging”. Hierin wees Kollewijn vooral op het belang van de uitspraak; deze zou volgens hem bepalend moeten zijn bij het vaststellen van de meest geëigende spelling. In 1894 richtte Kollewijn samen met een aantal medestanders de Vereniging tot Vereenvoudiging van onze Schrijftaal op. Deze vereniging pleitte voor vereenvoudiging van de spellingsregels, waarbij onder meer de *sch* aan het einde van een woord het veld moest ruimen (“mens” i.p.v. “mensch”), evenals de *ee* en *oo* in open lettergrepen (“lezen” i.p.v. “leezen”, “lopen” i.p.v. “loopen”); de *i* moest voortaan worden geschreven als *ie* (“logies” i.p.v. “logisch”) en de schwa als *i* (“heerlik” i.p.v. “heerlijk”). De spelling-Kollewijn was aanvankelijk in Nederland en België op nogal wat weerstand gestuit. Maar in 1934 werden de meeste van deze voorstellen door de toenmalige minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, H.P. Marchant, overgenomen (de spelling-Marchant). (Neijt, 1991: 146-147) De vereenvoudigde spelling van de Taalbond was dus op Kollewijns vereenvoudigingsvoorstel gebaseerd. “Het dooreenhaspelen van twee stelsels”, aldus *De Unie*, “wordt niet toegelaten.” (De Villiers, 1936: 176) De Taalbond week echter van de Kollewijnse spelling af – en dat brengt ons bij het tweede kenmerk van het Taalbondvoorstel – door te bepalen dat woorden en uitdrukkingen, “aan het Hollands van Zuid-Afrika eigen of die hier gebruikt worden in een andere betekenis dan ze tans in Holland hebben”, in het Nederlands mochten worden opgenomen. (De Villiers, 1936: 176)

Maar ten spijte van de goedkeuring van officiële zijde was Viljoens spellingsvereenvoudiging gedoemd om te mislukken. J.H.H. de Waal, een van de eerste voorvechters van het Afrikaans, heeft in *My herinnerings van ons taalstryd* genadeloos blootgelegd wat het probleem was. Invoering zou volgens de Taalbond “Nederlands, ‘onze moedertaal,’ minder ongewild by ons maak”, schampert hij,

en tegelykertyd die gevreesde stroom in die rigting van “Patriots” stuit! Foc! Vir my het dié besluit sowel belaglik as tragies voorgekom. Of daardie liewe, goedbedoelende, nasionale hooggeleerdes kon insien dat al sulke pogings, op hul bes, slegs op lapwerk kon uitloop? Of hulle kon begryp dat, watter konsessies hulle ook uit Holland kon verkry, die taal van Holland nie die taal van Suid-Afrika was nie! (De Waal, 1932: 97)

Anna de Villiers is in haar proefschrift over de Hollandse Beweging uit 1936 nauwelijks meer diplomatiek:

Dat hierdie nuutgeskape taaltoestand ongesond en onnatuurlik was, het geeneen van die getabberde Hollandse taalgeleerdes, geeneen van die Taalbondmanne ingesien nie. Die pasgebore kindjie wat met soveel sorg en beskerming en onder so 'n vername voogdyskap die wêreld binnegekom het, het egter 'n doodskiem by sy geboorte gehad wat uiteindelik noodlottig sou blyk. Sy talryke vername beskermhere het hiervan niks gemerk nie, en hom getroetel en gekoester en tot groei aangepor, en onder die gunstige omstandighede het hy dan ook aanvanklik tekens van ontwikkeling getoon. (De Villiers, 1936: 177)

Binnen de kortste keren werd de invoering van de vereenvoudigde spelling ingehaald door de opkomst van de beweging voor het Afrikaans. Nadat D.F. Malherbe op 12 oktober 1906 in Wellington een lezing had gehouden onder de titel “Is Afrikaans 'n dialekt?” (een vraag die volgens Malherbe met “nee” beantwoord moest worden, waarna hij een krachtig pleidooi hield vóór het Afrikaans en tégen de vereenvoudigde spelling), reageerde Viljoen onmiddellijk met een eigen lezing, eveneens in Wellington, getiteld “Wat is nu eigenlijk onze taal?” Volgens Pienaar had Viljoen ervoor gezorgd dat het verslag van zijn lezing in de krant zou verschijnen op dezelfde dag waarop in Kaapstad de oprichtingsvergadering werd gehouden van de Afrikaanse Taalvereniging, op 3 november 1906. Ná zijn lezing, uiteraard vóór de vereenvoudigde spelling, zou Viljoen, vertrouwend op het gezag dat hij als taalkundige genoot, beweerd hebben: “Ik ben juist betijds geweest om deze beweging de nekslag toe te dienen”. (Pienaar, 1946: 283) De oprichting van de ATV ging echter gewoon door en hierna kreeg de Afrikaanse taalstrijd in de Kaap zijn volle momentum. Het idee van de Taalbond dat de Afrikaners weliswaar Afrikaans mochten praten, maar alleen Nederlands mochten lezen en schrijven, werd verder ondermijnd toen D.F. Malan op 13 augustus 1908 te Stellenbosch zijn “Het is ons ernst”-lezing hield.³⁴ Hierin toonde Malan eens te meer de onhoudbaarheid van het Taalbondstreven aan en hij riep Taalbond en ATV op om elkaar niet langer tegen te werken, maar de krachten te bundelen in het belang van alle Afrikaners. Malans lezing had inderdaad tot gevolg dat er, nog voor het einde van het jaar 1908, een toenadering tussen beide partijen tot stand kwam, waarbij Viljoen deze keer een leidende rol speelde. Waarschijnlijk begon het besef tot hem door te dringen dat, zoals A.M. Hugo (1966: 296-297) het stelt, “die saak waarvoor hy al sy kragte ingespan het, reeds 'n verlore saak was, en dat Afrikaans die oorhand sou kry”. De stichting van de Zuid-Afrikaanse Akademie voor Taal, Letteren en Kunst in 1909 markeerde de verzoening; onder de eerste dertig leden van de Akademie waren aanhangers van beide richtingen vertegenwoordigd. Pienaar:

Dit het egter nie beteken dat die Hollandse party nou 'n hartgrondige bekering ondergaan het en voortaan ook vir Afrikaans sou ywer, soos die Afrikaanse party vir Hollands gedoen het. Dit het ook nie beteken dat alle verdere botsings tussen die twee in die toekoms uitgesluit was nie. Dit het hoogstens beteken dat aktiewe verset teen Afrikaans gestaak is – hulle sou geen stok meer in die Afrikaanse wiel steek nie, maar ook geen skouer aan daardie wiel sit nie. (Pienaar, 1946: 316-317)

Jaren later zou Viljoen echter nog een belangrijke bijdrage leveren aan de strijd voor algemene erkenning van het Afrikaans. Na de succesvolle opmars van het Afrikaans binnen het onderwijs en de kerk, restte er nog één bastion dat geslecht moest worden: de politiek. In 1918 had J.H.H. de Waal in de Volksraad een motie ingediend, waarin werd vastgelegd dat onder de “Hollandse Taal” uit artikel 137 van de grondwet van 1909 zowel Nederlands als Afrikaans verstaan kon worden. De motie werd aangenomen met één belangrijk voorbehoud: wetsteksten en ambtelijke stukken van regering en Volksraad mochten nog steeds alleen in het Nederlands opgesteld worden. In de jaren hierna leidde dit in de praktijk tot een onwerkbare situatie. Daarom stelde D.F. Malan, ooit lid van “Ons Spreekuur”, maar tóen de nieuwe minister van Onderwijs en Binnenlandse Zaken in de pas aangetreden Paktregering van J.B.M. Hertzog, in februari 1925 voor dat er een gezamenlijk comité benoemd zou worden van leden van de Volksraad en de Senaat, dat zou onderzoeken “of, en indien wel, in hoeverre, de Afrikaanse vorm van de Hollandse taal in plaats van de Nederlandse taal-vorm van Hollands gebruikt zal worden aanzien van Wetsontwerpen en Wetten van het Parlement, alsook ten aanzien van officiële dokumenten van beide Huizen”. (Kannemeyer 1995: 432) F.W. Reitz, oud-president van de Oranje-Vrijstaat, voormalig staatssecretaris van de Zuid-Afrikaansche Republiek en als dichter van onder meer “Klaas Gezwindt en zijn paert” en “Die steveltjies van Sannie” één van de grondleggers van de Afrikaanse literaire traditie, werd tot voorzitter benoemd; D.F. Malan en C.J. Langenhoven traden op als de belangrijkste woordvoerders. Er werden acht deskundigen opgeroepen, die zich moesten uitspreken over de juridische implicaties, de taalkwestie en de praktische uitvoerbaarheid van het voorstel om de benaming “Hollands” (die zowel “Nederlands” als “Afrikaans” kon betekenen) in de grondwet te vervangen door het eenduidige “Afrikaans”. Twee voormalige leden van “Ons Spreekuur” die een krachtig getuigenis aflegden vóór het Afrikaans waren E.C. Pienaar en advocaat H.A. Fagan. De laatste getuige die voor de commissie moest verschijnen, was W.J. Viljoen, toen Superintendent-Generaal van Onderwijs in de Kaap. Zijn oordeel zou doorslaggevend zijn. “Langenhoven,” schrijft J.C. Kannemeyer (1995: 453), “het hom voor die ondervraging van Viljoen op ’n vurige stryd voorberei, maar van die verwagte storm het niks tereggekome nie.” Viljoen verwees onder meer naar zijn proefschrift uit 1895, waarin hij reeds had verklaard “dat die beweging om Afrikaans tot skryftaal te verhef, ’n redelike en billike beweging was”. (Kannemeyer, 1995: 452) Dat hij niettemin zo lang propaganda had gevoerd voor een vereenvoudigd Nederlands, was omdat dit, volgens hem, een brugfunctie kon hebben en het Afrikaans, dat in de Patriot-tijd zwaar onder vuur lag, kon beschermen tegen aanvallen vanuit het Engelse kamp. “Toch,” verklaarde Viljoen, “was het Afrikaans toen reeds echt Afrikaans, evenals onze Afrikaanse veldbloemen echt Afrikaans zijn. Ik heb altijd gevoeld, dat wij nooit zover zouden komen om Afrikaans algemeen te vervangen door Nederlands zelfs in de vereenvoudigde vorm. Ik geloof dan ook (...) dat Afrikaans het voorgoed gewonnen heeft (...).”

(Kannemeyer, 1995: 452) “Alles het eenvoudig seepglad verloop,” aldus Kannemeyer (1995: 453), “en [Langenhoven] het, soos hy dit in *U dienswillige dienaar stel*, ‘letterlik alles van dr. Viljoen gekry wat ek wou hê, en nie met steekse teënsinnigheid van sy kant nie maar met hartlike saamstemming’.”

9. “... Zooals wij spreken zijn wij...”

In de jaren vóór het uitbreken van de Anglo-Boerenoorlog, toen de Taalbond bezig was om een nieuwe spelling uit te denken, was de verhouding tussen het “Hoog-Hollands” en het Nederlands zoals dat in Zuid-Afrika werd gesproken, ook tijdens de vergaderingen van “Ons Spreekuur” inzet van heel wat discussie. De bijeenkomsten van “Ons Spreekuur” hadden niet onmiddellijk de vorm die hierboven uiteengezet is. Tijdens de oprichtingsvergadering van “Ons Spreekuur” op 2 augustus 1895 werd als voorlopig hoofddoel geformuleerd “onze menschen gewoon te helpen praten”. Net als bij andere CJV’s en debatverenigingen dienden de bijeenkomsten als een soort laboratoriumsituatie waarin de studenten hun spreekvaardigheid in het Nederlands middels voordrachten en debatten verder konden ontwikkelen. Dit was in de eerste plaats in het belang van de studenten zelf. In hun latere loopbaan als bijvoorbeeld onderwijzer, predikant of politicus zou de hier opgedane ervaring hun immers goed van pas komen. Maar Viljoen en zijn studenten zagen hun onderneming vanaf het begin ook als een vorm van volksopvoeding. Als deze studenten, die bestemd waren om de sociale en geestelijke leiders van het Afrikanerdom te worden, de taal goed beheersten, dan zou dit een positieve uitwerking hebben op het taalgebruik, het denken en uiteindelijk het levenspeil van het volk. Andersom geredeneerd kon verslapping van de aandacht voor de taal leiden tot sociaal-economische achteruitgang en machtsverlies. De oprichting van “Ons Spreekuur” moet dan ook gezien worden tegen de achtergrond van de *armblanke*-problematiek (die in de jaren negentig van de negentiende eeuw voor het eerst algemeen onderkend werd) en de voortwoekerende strijd tegen de verengelsing van de Zuid-Afrikaanse samenleving. “Deze vereeniging toch kan dóór ons op onze omgeving inwerken”, luidt de hoopvolle veronderstelling in de notulen van de eerste bijeenkomst. “Zooals wij denken, spreken wij en zooals wij spreken zijn wij.”³⁵

Uit diezelfde notulen blijkt dat er tijdens de oprichtingsvergadering onmiddellijk een levendige discussie ontstond over de vraag welke taal het nu eigenlijk was waarin de studenten zich zouden moeten vervolmaken. Het Nederlands of “Hoog-Hollands”? Of het Afrikaans of “Paterjots”? Viljoen wees erop dat niet alleen het gesproken, maar ook het geschreven Nederlands in Zuid-Afrika verschilde van dat in Nederland. Hierop verklaarde één van de studenten dat het hem “tegen de borst” stuitte “dat beschaafde Afrikaanders zich op slaafsche wijze moesten bedienen van hun eigenlijk ‘wildvreemde’ talen”.

Daarom zou hij willen vragen konden wij in dezen niet wat zelfstandiger optreden en onze spreek- en schrijftaal in overeenstemming brengen met onze behoefte en toestand. Laten wij ons houden aan een beschaafde, duidelijke en vereenvoudigde taal ontdaan van alle overbodige onderscheidingen in vormen. Dát is onze spreektaal, dát moet onze schrijftaal worden[,] daartoe kunnen wij veel bijdragen.³⁶

Het pleidooi van deze student kwam in grote lijnen overeen met de vereenvoudigde spelling zoals die in dezelfde periode door Viljoen en de Taalbond werd ontwikkeld en gepropageerd. Tijdens dezelfde vergadering werd besloten om een wetenschappelijke studie te maken van het taalgebruik in Vondels *Leeuwendalers* en dit te vergelijken met een Afrikaanse tekst. Zo hoopte men vast te kunnen stellen welke fonetische, semantische en syntactische elementen uit het “Hollands” zoals dat toen in Zuid-Afrika werd gesproken, nog afkomstig waren uit het zeventiende-eeuwse Nederlands. Het waren deze historische elementen die volgens Viljoen de kern uitmaakten van de “volkstaal” van de Afrikaners en die bij de standaardisering van een Nederlandse spreek- en schrijftaal voor Zuid-Afrika als uitgangspunt genomen moesten worden. “Wat historisch is in onze volkstaal moeten wij blijven behouden zolang wij waarde blijven hechten aan onze afkomst”, aldus Viljoen.³⁷ Toen op 20 november 1895 het eerste reglement van de vereniging werd vastgesteld, werd de doelstelling van “Ons Spreekuur” geformuleerd als “de historische behandeling onzer volkstaal”. Tijdens de vergaderingen van “Ons Spreekuur” kwam ook de vereenvoudigde Nederlandse spelling van Kollewijn ter sprake. Uit deze verwijzingen naar Kollewijn blijkt dat de Stellenbossche studenten op de hoogte waren met het taaldebat dat in diezelfde jaren de gemoederen in Nederland flink bezighield. Ze kwamen echter tot de conclusie dat de Afrikaners zélf tot een oplossing van hun taalproblemen moesten komen en geen genoegen konden nemen met een oplossing die vanuit Nederland werd aangedragen.³⁸

De notulen van 12 februari 1896 laten zien dat er in dit vroege stadium al werd gedebatteerd over de onderscheiden posities van Nederlands en Afrikaans “en de ongewenste verdeling van krachten”. Viljoen stuurde de studenten in de richting van het Nederlands “om op dien weg van gelijdelijke ontwikkeling ons spreektaal te vormen”.³⁹ De notulen van “Ons Spreekuur” geven meer duidelijkheid over Viljoens ambivalente houding ten opzichte van het Afrikaans en over de rol die hij voor het Nederlands in Zuid-Afrika zag weggelegd. Tijdens de bijeenkomst van 11 maart 1896 verklaarde hij zijn steun aan de “volkstaal”: “Dr. Viljoen zegt ter opheldering van zijn standpunt, dat hij hart en ziel voor de volkstaal is omdat er bij hem een sterk nationaal gevoel leeft en nationaliteit en taal gaan samen.” Onmiddellijk hierna waarschuwde hij echter voor het gevaar dat het Afrikaans te snel de plaats van het Nederlands zou innemen en hierdoor indirect het Engels in Zuid-Afrika in de kaart zou spelen:

Had ons volk een lange geschiedenis achter den rug, dan was het anders gesteld met de taal en hierbij komt nog dat wij in een tweetalig land woonachtig zijn. (...) Doch hij ijvert ook voor de volkstaal want wij worden met het geestelijk zwaard van Engeland bedreigd. Hij meent, dat hoe beter Hollandsch men kent des te beter zal men Afrik. spreken en schrijven. Laten wij ondertusschen trachten ons taal te veredelen totdat er een man opstaat krachtig genoeg om haar een officieel status te bezorgen. Zijn standpunt dan is dit: Laat ons volk eerst een literatuur bezorgen en de volkstaal veredelen.⁴⁰

Op aandrang van Viljoen wordt een motie aangenomen dat de tijd nog niet rijp is voor een zelfstandige schrijftaal, maar dat er al wel kleine veranderingen mogelijk zijn. Met dit laatste hint Viljoen op een vereenvoudiging van het Nederlands voor Zuid-Afrikaans gebruik.

Ook in de jaren die volgen, blijft de keuze tussen Nederlands en Afrikaans een regelmatig terugkerend debatsonderwerp. Zo gaat het op 17 september 1900 over de volgende vragen:

1 Is het Kaapsch Holl. een patois? 2 Is het wenschelijk 't Patriotsch, zooals gebruikt door Ds. S. du Toit, in zijn geschriften aan te moedigen als de toekomstige taal voor Z. Afrika? 3 Waaraan is het groote onderscheid dat bestaat tusschen de Spreektaal en de Schrijftaal toe te schrijven? 4 In hoeverre mag men zich in 't openbaar hetzij op den kansel of anderszins bedienen van de vereenvoudigde taal.⁴¹

Helaas wordt het verloop van de discussie niet in het notulenboek vermeld. Wel komen we uit een aantekening van 11 maart 1896 te weten dat twee studenten zich aanvankelijk moeilijk laten overtuigen: D.G. Malan en N.M. Hoogenhout. Deze weerstand is niet moeilijk te begrijpen, omdat beide jongens afkomstig waren uit het milieu van de Eerste Afrikaanse Taalbeweging. N.M. ("Imker") Hoogenhout was bijvoorbeeld een zoon van C.P. Hoogenhout, één van de GRA-mannen van het eerste uur. Overigens heeft deze familie-achtergrond hem er niet van weerhouden om volop mee te doen met alles wat "Ons Spreekuur" te bieden had. In 1903, toen Viljoen door Europa reisde, nam Hoogenhout tijdelijk zijn colleges aan het Victoria Kollege over en werd hij interim-voorzitter van "Ons Spreekuur"; later zou hij ook nog eens tot "erelid" benoemd worden. In de persoon van Imker Hoogenhout wordt het uitgangspunt van de GRA: het Afrikaans "doen", maar het Nederlands niet nalaten, bij uitstek belichaamd.

Ná Viljoens Europese reis vermeldt het notulenboek van "Ons Spreekuur" op 22 februari 1904:

Wij hadden onzen Eere-Voorzitter voor het eerst in ons midden, na zijn bezoek naar Europa, daarom brachten we met eenige belangstellenden een genoeglijken avond te samen door, om hem van onze waardeering te verzekeren. Nadat de notulen der vorige vergadering waren gelezen en geteekend, heette de Vice-Voorz. Dr. Viljoen van harte welkom in ons midden. Wij hadden hem gemist in onze vergaderingen en waren blij hem terug te hebben. Hij bedankte Dr. Viljoen ook voor wat hij voor

“Ons Spreekuur” en voor ons volk had gedaan. (...) Dr. Viljoen gaf daarop een volledig verslag van wat hij had kunnen doen voor “Ons Spreekuur,” voor de studenten aan “Victoria College” en aan de Theol. kweekschool, en voor de Holl. Taal in het algemeen. De taalvereenvoudigingen, door hem voorgesteld, hadden bijval gevonden bij de voornaamste mannen op letterkundig gebied in Nederland, zoodat wij nu met het voorstaan ervan, op een vaste basis konden voortgaan. (...) Prof. Hofmeyr (bedankte) in hartelijke bewoording onzen Eere-Voorzitter voor zijn diensten. Dr. Viljoen had wonderen gedaan; of dit aan zijn persoonlijkheid of aan een geheime tooverkracht te wijten was, wist hij niet. Ons gansche volk was hem dankbaar.⁴²

Maar ook binnen het door Viljoen opgerichte “Ons Spreekuur” begon het Afrikaans geleidelijk aan een prominenter plek op te eisen, zo blijkt uit de jaarverslagen en de notulen van de vergaderingen. Overigens werd het woord “Afrikaans” aanvankelijk gebruikt als aanduiding voor het werk van Nederlandstalige schrijvers uit Zuid-Afrika, zoals A. Moorrees, A. Francken en Hubertus Elffers. “Verder heeft ‘t Bestuur gemeend dat we onzen Afrikaanschen schrijvers de eer die hun toekomt niet langer mogen onthouden, en hebben we alzoo een begin gemaakt met het behandelen van Letteren op Afrikaanschen bodem ontloken,” staat er in het jaarverslag over 1903-1904.⁴³ In hetzelfde verslag spreekt de voorzitter zijn vreugde uit over het feit dat de studenten steeds meer eigen teksten voordragen: “Op deze wijze komt onze Vereeniging nader tot de verwezenlijking van haar doel en werken we mee tot de vorming van een eigen Z.A. Litteratuur”.⁴⁴ Een opvallende naam op de literatuurlijst van “Ons Spreekuur”, is die van Melt J. Brink. Deze kwam in het jaar 1903-1904 uit zijn werk voor te lezen en werd bij die gelegenheid, zoals met alle gastsprekers gebeurde, meteen tot erelid benoemd; het bezoek werd op 13 juni 1910 herhaald. Kannemeyer schrijft over Brinks *Grappige stories en ander versies*, waarvan tussen 1893 en 1909 zeven delen zouden verschijnen:

In sy werk, wat oorwegend in Kaaps-Hollands geskryf is, soek hy na ’n sintese tussen Nederlands en Afrikaans en maak hy sy lesers gewoond aan ’n medium wat nie meer Nederlands is nie, sonder om tot die fonetiese eksesse van Du Toit oor te gaan. Onbewustelik het hy dus die skriftelike oorgang van Nederlands na Afrikaans vergemaklik. (Kannemeyer, 2005: 55)

Brinks werk werd in zijn eigen tijd tot de “Hollandse” en niet tot de Afrikaanstalige literatuur van Zuid-Afrika gerekend. Hoewel Brinks gebruik van het “Kaaps-Hollands” volstrekt idiosyncratisch was, is het niet moeilijk voorstelbaar waarom zijn werk, anders dan dat van de *Patriot*-dichters, wel vanaf het begin door Viljoen en de studenten van “Ons Spreekuur” werd omarmd.

Uit het jaarverslag over 1910 blijkt voor het eerst dat er tijdens de vergaderingen van “Ons Spreekuur” ook aandacht is besteed aan het werk van niet-Nederlandse schrijvers. Schrijvers die dat jaar zijn behandeld, aldus de voorzitter, zijn onder meer Jacob van Lennep, Hendrik Tollens, Joost van den Vondel, A.C.W. Staring, J.J. Cremer, Bernard ter Haar en J.J.L. ten Kate. “Daarbij”, vervolgt hij, “hebben we ook ‘t oog niet

gesloten voor wat hier alzo op afr. bodem van tijd tot tijd verschijnt. Wij vertrouwen dat door de werken te behandelen van mannen als Moorrees, Conradie, Engela, Preller + Celliers wij erin slagen zullen onze leden op te wekken tot 'n hoger waardering van het goede + het schone bij onze eigen schrijvers.”⁴⁵ In deze opsomming vertegenwoordigt A. Moorrees de Nederlandstalige literatuur van Zuid-Afrika; J.G. Engela, Gustav S. Preller en Jan F.E. Celliers vertegenwoordigen de Afrikaanstalige. Een jaar later, in het verslag over 1911, constateert de voorzitter: “Bij een terugblik treft 't welk een voorname plaats de opkomende Zuid-Afrikaanse letterkunde heeft ingenomen op het program. Ja de letterkundige studies werden bijna uitsluitend tot Zuid-Afrikaanse auteurs beperkt.” Opnieuw blijken onder het predicaat “Zuid-Afrikaans” zowel Nederlandstalige (G.B.A. Gerdener, Jacob Lub, G.R. Keet) als Afrikaanstalige (Jan F.E. Celliers) schrijvers te kunnen vallen.⁴⁶

Vanaf 1910, het jaar van Viljoens vertrek naar de Vrijstaat, zoekt “Ons Spreekuur” steeds vaker de samenwerking met andere taalverenigingen. In het jaarverslag van 1910 wordt verwezen naar het taalfeest dat “Ons Spreekuur” samen met de ATV wil organiseren. “Wij verheugen ons innig over de poging van samenwerking tus. deze beide lichamen in belang van wat ons allen dierbaar is”, aldus de voorzitter in zijn jaarverslag. “Moge er veel nut gesticht worden + de uitkomst zij 'n heerlike herleving op taalgebied.”⁴⁷ En in 1913 was “Ons Spreekuur” nauw betrokken bij de organisatie van het Taalfeest dat op 1 maart van dat jaar in Kaapstad gehouden werd.⁴⁸

Tot het einde van haar bestaan zou “Ons Spreekuur” niettemin “de bevordering van de Nederlandse taal, letteren en kunst” als belangrijkste doelstelling handhaven. Het teruglopende ledental en de gebrekkige belangstelling vanuit de rest van de Stellenbossche bevolking doen vermoeden dat dit steeds moeilijker vol te houden viel. Sinds Eugène N. Marais met “Winternag” en Jan F.E. Celliers met “Die Vlakte” de toon hadden gezet, was er een Afrikaanstalige literatuur opgekomen die veel nauwer aansloot bij de belevingswereld van de Stellenbossche studenten dan het werk van Nederlandse schrijvers van het slag dat bij “Ons Spreekuur” jaar in, jaar uit opnieuw op het programma werd gezet. Daarbij moet de strijd voor het Afrikaans, waarin jonge Stellenbosschers zoals Tobie Muller, G.C. Tomlinson en J.J. Smith een actieve rol speelden, heel wat opwindender geleden hebben dan het gezapige vasthouden aan het Nederlands van gedistingeerde oudere heren als P.G.J. de Vos en J.I. Marais. Trouwens, zelfs deze iconen van de Hollandse Beweging kwamen langzamerhand tot de overtuiging dat de tijd voor het Nederlands in Zuid-Afrika nu echt voorbij was. En terwijl het Afrikaans op steeds meer levensterreinen ambtelijke erkenning begon te krijgen, was er aan Viljoens vereenvoudigde spelling steeds minder behoefte. Ten slotte was er nog het praktische probleem dat de studenten die “Ons Spreekuur” probeerde te bereiken, helemaal geen Nederlands spraken, maar Afrikaans, waardoor het onmogelijk werd om het Afrikaans uit de vergaderingen te weren. Een latere versie van de statuten, die in 1917 werd toegestuurd aan één van de nieuwe leden, bevat dan ook een opmerkelijke toevoeging die niet voorkwam in de oorspronkelijke statuten

uit 1897: “De afrikaanse vorm van ‘t Nederlands wordt toegelaten in oorspronklike schetsen, ‘t bespreken van afrikaanse letterkunde en in debatten, wanneer in ‘t Afrikaans opgestel.”⁴⁹ Verwag mag word dat, met die opkoms van die Afrikaanse literatuur en het rumoer van het Stellenbossche taalactivisme op die agtergrond, het aandeel Afrikaans tydens die vergaderinge al hoe groter werd. Als gevolg van die nuwe bepaling uit die statute van 1917 verloor “Ons Spreekuur” als aparte organisasie zyn bestaansrecht. Samen met het almaar teruglopende ledental zal dit er debet aan zyn geweest dat “Ons Spreekuur” in 1919 opging in die Afrikaanse Kultuurvereniging. (Hugo 1966: 297)

Universiteit van die Vrystaat

Bronnelys

- Booyens, B.** 1969. *Die lewe van D.F. Malan. Die eerste veertig jaar.* Kaapstad: Tafelberg.
- Booyens, B.** 1983. “*Ek heb geseg.*” *Die verhaal van ons Jongeliede- en debatsverenigings.* Kaapstad: Human & Rousseau.
- Conradie, E.** 1949. *Hollandse skrywers uit Suid-Afrika, deel II: 1875-1905.* Kaapstad en Pretoria: H.A.U.M. h/a J.H. De Bussy.
- Du Toit, H.D.A.** 1959. Prestasies van alumni. In: *Eeufeesuitgawe van die Kweekskool, Stellenbosch 1859-1959.* Kaapstad, N.G. Kerk: 50-54.
- De Z.A. Taalbond en de Taalvereenvoudiging,* Stellenbosch: Pro Ecclesia, 1904.
- De Villiers, A.J.D.** 1936. *Die Hollandse Taalbeweging in Suid-Afrika.* (Diss.) In: *Annale van die Universiteit van Stellenbosch.* Jrg. 14, reeks B, nr. 2 (september.)
- De Waal, J.H.H.** 1932. *My herinnerings van ons taalstryd.* Nasionale Pers Beperk. Kaapstad/Stellenbosch/Bloemfontein.
- Dreyer, A.** 1934. Oud-studente van die Kweekskool. In: *Gedenkboek van die Teologiese Seminarie (N.G. Kerk) Stellenbosch. Driekwart Eeufees 1859-1934.* Stellenbosch: Pro Ecclesia: 108-127.
- Dr. W.J. Viljoen ter ruste gelê. Reuse-skaar bewys laaste eer. Persoonlikheid en werkeroem. *Die Volksblad*, 23 juli 1929, 8.
- E. O.C. (Erasmus, O.C.) 1972 Viljoen, Willem Jacobus. In: *Suid Afrikaanse Biografiese Woordeboek*, dl. 2, Kaapstad/Johannesburg 1972: 835-837.
- Fagan, H.A.** 1919. Lewensskets dr. Willem Jacobus Viljoen. In: *Die Huisgenoot*, januari: 590.
- Grosskopff, J.F.W.** 1918. Die nuwe Stellenbosch. In: N.J. Brümmer en J.J. Smith (red.), *Gedenkboek van het Victoria-Kollege.* Kaapstad: De Nationale Pers Beperk: 176-183.
- Groot verlies vir S.A. Onderwys. Dr. W.J. Viljoen S.G.O. in Kaapland, oorlede. *Die Volksblad*, 20 juli 1929: 7.

- Hugo, A.M.** 1966. Studentelewe, 1866-1939. In: *Stellenbosch 1866-1966. Honderd jaar hoër onderwys*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel: 263-358.
- K., B.B.** [Keet, B.B.] 1976 Muller, Tobias Ballot. In: *Suid Afrikaanse Biografiese Woordeboek*, Tweede druk dl. 1. Kaapstad: Tafelberg Uitgewers: 597-598.
- Kannemeyer, J.C.** 1984. *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur*. Deel 1. Tweede, hersiene en bygewerkte druk. Pretoria en Kaapstad: Academica.
- Kannemeyer, J.C.** 1995. *Langenhoven. 'n Lewe*. Kaapstad: Tafelberg.
- Kannemeyer, J.C.** 2005. *Die Afrikaanse literatuur 1652-2004*. Kaapstad en Pretoria: Human & Rousseau.
- Keet, A.D. II (samenst.)** 2004. *A.D. Keet aan die woord. 'n Skakel met die Lae Lande*. Kaapstad: Disa.
- Malan, D.F.** 1918. De oud-studenten. In: N.J. Brümmer en J.J. Smith (red.), *Gedenkboek van het Victoria-Kollege*. Kaapstad: De Nationale Pers: 75-87.
- Malherbe, F.E.J.** 1977. *Agter die oomblik*. Herinneringe. Johannesburg: Perskor.
- Malherbe, W.E.** 1918. De Kweekschool. In: N.J. Brümmer en J.J. Smith (red.), *Gedenkboek van het Victoria-Kollege*. Kaapstad: De Nationale Pers: 27-37.
- Malherbe, W.E.** 1918. Het Victoria-Kollege (1866-1916). In: N.J. Brümmer en J.J. Smith (red.), *Gedenkboek van het Victoria-Kollege*. Kaapstad: De Nationale Pers Beperkt: 38-74.
- Muller, C.F.J.** 1990. *Sonop in die Suide. Geboorte en groei van die Nasionale Pers 1915-1948*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Neijt, Anneke.** 1991. *Universele fonologie. Een inleiding in de klankleer*. Dordrecht: Foris.
- Nienaber, P.J.** 1951. *Mylpale in die geskiedenis van die Afrikaanse taal en letterkunde*. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel.
- Nienaber, P.J.** 1975 *Eerste sooie*. Johannesburg: Perskor.
- Pienaar, E.C.** 1919. *Taal en poësie van die Tweede Afrikaanse Taalbeweging*. (Diss.) Amsterdam: J.H. De Bussy.
- Pienaar, E.C.** 1929. *Taal en poësie van die Tweede Afrikaanse Taalbeweging*. Tweede, vermeerderde druk. Kaapstad: De Nationale Pers.
- Pienaar, E.C.** 1926. *Taal en poësie van die Tweede Afrikaanse Taalbeweging*. Derde, vermeerderde druk. Kaapstad: Nasionale Pers.
- Pienaar, E.C.** 1931. *Taal en poësie van die Twede Afrikaanse Taalbeweging*. Vierde, vermeerderde druk. Kaapstad: Nasionale Pers.
- Pienaar, E.C.** 1946. *Die triomf van Afrikaans. Historiese oorsig van die wording, ontwikkeling, skriftelike gebruik en geleidelike erkenning van ons taal*. Tweede herziene en vermeerderde druk Kaapstad, Bloemfontein en Port Elizabeth: Nasionale Pers.
- Pienaar, E.C.** 1949. Boerseun, banneling en taalstryer. Prof. E.C. Pienaar vertel sy lewensverhaal. In: *Die Burger*, 18 juni.
- Pirow, O.** 1957. *James Barry Munnik Hertzog*. Cape Town: Howard Timmins.
- Stellenbosch 1866 - 1966: Honderd jaar Höer Onderwys*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel, 1966.

Steyn, J.C. 1987. *Trouwe Afrikaners. Aspekte van Afrikaner-nationalisme en Suid-Afrikaanse taalpolitiek 1875-1938*. Kaapstad: Tafelberg.

Note

1. Dit artikel is tot stand gekomen in het kader van mijn promotieonderzoek naar de vroege Afrikaanstalige literatuur vanuit postkoloniaal perspectief. Met dank aan mijn promotoren, prof. dr. A. Rigney (Universiteit Utrecht), prof. dr. W.J. van Zyl (Universiteit van Wes-Kaapland) en prof. dr. E. Jansen (Universiteit van Amsterdam), en mijn co-promotor, dr. F. Ruiter (Universiteit Utrecht), voor hun reacties op een eerdere versie van deze tekst.
2. E.C. Pienaar aan A.D. Keet. (Utrecht, 22 december 1918) NALN, Ms 135/73. Het beeld van het “eselskakebeen” ontleent Pienaar aan *Die eselskakebeen* van Dr O’kulis (1909). “Verroeste remskoene” is een citaat uit het eerste nummer van het tijdschrift *Ons Moedertaal* (1914), waarin de redactie met deze woorden verwijst naar enkele kerkorganen (zoals *De Kerkbode*) waarin Nederlands wordt geschreven in plaats van Afrikaans.
3. In zijn proefschrift geeft Pienaar enkele voorbeelden van deze “kwetsende betoogstijl”. (zie Pienaar 1919: 55)
4. E.C. Pienaar aan A.D. Keet (Utrecht, 22 december 1918). NALN, Ms 135/73.
5. *Taal en poësie van die Tiveede Afrikaanse Taalbeweging* beleefde verschillende edities. Bij elke nieuwe druk werd het boek door de schrijver ingrijpend herzien: er hadden zich nieuwe ontwikkelingen voorgedaan, er waren nieuwe schrijvers opgestaan of reeds bekende schrijvers hadden nieuw werk gepubliceerd, de kennis over een bepaald onderwerp was gegroeid, Pienaar wilde zich verweren tegen zijn critici, of hij was zelf tot andere opvattingen gekomen. Vergelijking laat zien dat Pienaar zich in zijn academische proefschrift uit 1919 nog enigszins had ingehouden, misschien onder invloed van zijn Nederlandse promotor C.G.N. De Vooy. Die had hem, zoals uit aantekeningen van Pienaar na een gesprek met De Vooy blijkt, met een verwijzing naar het orgaan van het Algemeen Nederlandsch Verbond, gewaarschuwd voor al te veel taalactivisme: “Wetenschappelijk diepgaande beschouwing gewenst. Geen Neerlandia-dilettantisme!” (Pienaar-verzameling, Dokumentesentrum Universiteit van Stellenbosch, cat.nr. 48/16/19) In latere uitgaven (met name die van 1920 en 1926) kon Pienaar wél vrijuit propaganda voeren. Dat er steeds meer overwinningen voor het Afrikaans te boekstaven waren, versterkte zijn betoog. Toen in 1931 de vierde druk verscheen, was de strijd voor erkenning van het Afrikaans min of meer gestreden. Pienaar’s boek verloor daarmee zijn functie als strijdwapen.
6. In *Die triomf van Afrikaans* verwijst Pienaar naar Viljoen als “dié gesaghebbende taalgeleerde in Suid-Afrika” en als iemand wiens mening “groot gewig” had. In een voetnoot voegt hij hieraan toe: “Skrywer hiervan was destyds student van prof. Viljoen en kan getuig van die groot invloed wat hy op sy studente gehad het.” (Pienaar 1946: 281)
7. Pienaar heeft op verzoek van de redactie van *Die Burger* enkele bijzonderheden over zijn leven en werk op papier gezet, gedateerd: “Stellenbosch, 15 Sept. 1947”. Stellenbosch, Dokumentesentrum J.S. Gericke-bibliotheek, E.C. Pienaar-versameling, cat. nr. 48/3/6/1. Gepubliceerd als: E.C. Pienaar, “Boerseun, banneling en taalstryer. Prof. E.C. Pienaar vertel sy lewensverhaal”. In: *Die Burger*, 18 juni 1949. Opmerkelijk is dat Pienaar zijn proefschrift hier onomwonden in dienst stelt van de strijd voor

het Afrikaans en de bredere emancipatiebeweging van de Afrikaners.

8. Op deze plaats wil ik mevr. H. Botha, destijds hoofd van de Africana-afdeling, en mevr. M. Brink van het Dokumentesentrum bedanken voor de gastvrijheid waarmee ze mij in 2003 maandenlang onderdak hebben verschaft op hun afdeling, en voor hun hulp bij mijn onderzoek.
9. Malherbe (1977: 21) gaat nog verder door in zijn memoires een opsomming te geven van bekende alumni die – vaak gelijktijdig – in dezelfde *koshuise* gewoond hebben. Booyens (1969: 44) verwijst naar de gewoonte onder de “Victorianen” om tijdens een minder boeiende voordracht hun initialen met een mes in de collegebanken te kerven; onder deze vandalen onder andere de latere staatspresidenten J.B.M.H. (Hertzog) en D.F.M. (Malan). Zie ook Dreyer 1934 (passim) en Du Toit 1959 (passim).
10. Notulenboek “Ons Spreekuur”. (catalogusnr. 97/1)
11. Er is geprobeerd om via het *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek* iets over leven en werkzaamheden van de oud-leden van “Ons Spreekuur” te weten te komen. Het bleek niet mogelijk om alle leden te identificeren. De algemene indruk dat veel oud-leden van “Ons Spreekuur” later invloedrijke posities hebben bekleed in de Afrikaner gemeenschap, werd echter wel bevestigd.
12. Volgens Booyens (1969: 45) lijkt het alsof Malan weinig belangstelling had voor “Ons Spreekuur”. Ongetwijfeld zal Malan zich méér hebben ingezet voor de Unie-Debatvereniging, waar hij jarenlang lid van zou blijven en waarvan hij zelfs voorzitter werd. Toch liet hij zich, als hij “werk had”, ook tijdens de bijeenkomsten van “Ons Spreekuur” niet onbetuigd. Zo blijkt uit het Notulenboek (catalogusnr. 97/1) dat Malan op 9 maart 1898 een vertoog hield over de Nederlandse roman na 1830. (Meer hierover in het volgende artikel.)
13. Jaarverslag 1901-1902. (catalogusnr. 97/10) Zie ook het jaarverslag over 1907: “t Bestuur heeft ook ’n poging aangewend tot schrijven op te wekken, door heel veel oefening in opstellen over letterkundige en geschiedkundige onderwerpen alsmede door oorspronkelijke stukken over Z.A. onderwerpen en natuurtonelen, die hier te lande zeker schoner zijn dan in menig land ter wereld.” Idem, 1909: “De oorspronkelijke schetsen waren van zeer hoge gehalte en geven ons hoop op een eigen Zuid-Afrikaanse letterkunde als er maar de gelegenheid en de nodige aanmoediging worden geboden.”
14. Jaarverslag 1904-1905. (catalogusnr. 97/10)
15. Jaarverslag 1903-1904. (catalogusnr. 97/10)
16. Brief Sw. de Reye (HAUM, Amsterdam) aan W.J. Viljoen, 2 november 1903. (catalogusnr. 97/8)
17. De mededeling van Erasmus (1972: 836) dat *Achter de schermen* en *Koppigheid* “uit die laatste jare van sy [Viljoens] lewe” stammen, is dus niet correct; dit misverstand is mogelijk ontstaan doordat de boekjes aanvankelijk bij een in Nederland gevestigde uitgever verschenen.
18. Notulenboek, 12 maart 1900. (catalogusnr. 97/1)
19. Zie Notulenboek, 9 april 1900 en 6 augustus 1900. (catalogusnr. 97/1)
20. Herkomst krantenknipsel onbekend. Koerantuitknipsels 1895-1917. (catalogusnr. 97/2)
21. Statuten. (catalogusnr. 97/5)
22. Jaarverslag 1901-1902. (catalogusnr. 97/10)
23. Jaarverslag 1902-1903. (catalogusnr. 97/10)
24. Jaarverslag 1903-1904, p. 2. (catalogusnr. 97/10)
25. Jaarverslag 1903-1904, p. 8-9. (catalogusnr. 97/10) In augustus 1904 verscheen in *De Goede Hoop* een ingezonden brief waarin de oprichting van “Het Graaff-Reinet Spreekuur” werd aangekondigd. “Een

- van de regels zegt, dat het doel dezer vereeniging zij de onderlinge ontwikkeling harer leden door debatten, voordrachten, recitaties, onvoorbereide aanspraken, opstellen en gelijksoortige letterkundige werkzaamheden in alle onderwerpen, *in goed Hollandsch*. (...) Alles liep zeer goed van stapel, en nu heeft het comité een boekkast laten maken voor de boeken, die wij spoedig hopen te krijgen, voor 't gebruik van de leden der vereeniging." Koerantknipsels, p. 8. (catalogusnr. 97/2)
26. Jaarverslag 1907, p. 1-2. (catalogusnr. 97/10) De klacht dat de leden te weinig betrokkenheid bij de stof aan de dag legden, kwam overigens al voor in het verslag over het verder zo succesvolle jaar 1903-1904: "Gaarne echter zagen we dat meer van de leden, indien mogelijk allen, zich vooraf in kennis stelden met 't werk dat steeds behandeld wordt. Eerst dan zal de bespreking waarlijk vruchtbaar zijn."
 27. Jaarverslag 1907, p. 9. (catalogusnr. 97/10)
 28. Jaarverslag 1909. (catalogusnr. 97/10)
 29. Jaarverslag 1909. (catalogusnr. 97/10)
 30. Jaarverslag 1911, p. 3-4. (catalogusnr. 97/10) In dit verslag wordt het doel van de vereeniging nog steeds omschreven als: "de bevordering van de Nederlandse taal, letteren en kunst" (p. 5).
 31. Jaarverslag 1913, p. 5. (catalogusnr. 97/10) De namen Nabot(h) en Achab komen uit 1 Koningen 21. In dit verhaal begeert koning Achab een stuk grond dat aan Nabot behoort. Nabot weigert echter de grond te verkopen, omdat hij het van zijn voorouders heeft geërfd. Achabs vrouw Izebel zorgt ervoor dat Nabot wordt vermoord, zodat Achab de grond alsnog in handen krijgt. Nabot wordt in dit verhaal dus als deugdzaam voorgesteld, terwijl "niemand zich er meer dan Achab op heeft toegelegd te doen wat slecht is in de ogen van de Heer". De Naboths staan volgens de voorzitter van "Ons Spreekuur" dus waarschijnlijk voor deugdzaam menschen die respect hebben voor hun culturele traditie, terwijl de Achabs overgeleverd zijn aan de verlokkingen van de moderne samenleving.
 32. *Die Vólksblad*, 20 juli 1929, p. 7.
 33. *Die Vólksblad*, 20 juli 1929, p. 7.
 34. Met de titel van zijn lezing greep Malan terug op de toespraak die J.H. Hofmeyr tijdens een "Ons Spreekuur"-vergadering in 1905 in dezelfde CJV-zaal had gehouden onder de titel "Is 't ons ernst?". Ook G.S. Preller had met de titel van zijn pleidooi voor het Afrikaans uit 1905, "Laat 't ons toch ernst wezen!" aan de toespraak van "Onze Jan" gerefereerd. Na het vraagteken van Hofmeyr en het pleitende van Prellers bijdrage suggereert Malan met de stellige toon van zijn titel dat hij in het gesprek met zijn voorgangers het laatste woord heeft.
 35. Notulenboek, 2 augustus 1895. (catalogusnr. 97/1)
 36. Notulenboek, 2 augustus 1895. (catalogusnr. 97/1)
 37. Notulenboek, 2 augustus 1895. (catalogusnr. 97/1)
 38. Notulenboek, 4 maart 1896. (catalogusnr. 97/1) Op 18 maart 1896 wordt gedebatteerd over de vraag "In hoe verre moeten wij in het vereenvoudigen van het Hollandsch met Nederlandsche invloeden, spreektaal en samenwerking rekening houden?"
 39. Notulenboek, 12 februari 1896. (catalogusnr. 97/1)
 40. Notulenboek, 11 maart 1896. (catalogusnr. 97/1)
 41. Notulenboek, 17 september 1900. (catalogusnr. 97/1)
 42. Notulenboek, 22 februari 1904. (catalogusnr. 97/1)
 43. Jaarverslag 1903-1904. (catalogusnr. 97/10)

44. Jaarverslag 1903-1904. (catalogusnr. 97/10)
45. Jaarverslag 1910, p. 2-3. (catalogusnr. 97/10)
46. Jaarverslag 1911. (catalogusnr. 97/10)
47. Jaarverslag 1910, p. 8-9. (catalogusnr. 97/10)
48. Jaarverslag 1913. (catalogusnr. 97/10)
49. Statuten. (Jaar van publicatie onbekend.) Catalogusnr. 97/5.